НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ

РЕОРГАНИЗАЦИЈА БРИГАДЕ

После ослобођења Београда 4. и 10. крајишка и 21. српска бригада г>стдЉр_ ру као посадне јединице у Београду, а 1. крајишка је пребачена у Вршац. Период да 29. новембра био је за читаву 5. дивизију испуњен припремама за излазак на сремски фронт. Уједно, бригаде су обављале гарнизонску службу (у III, IV, V, VI, VII, VIII, X и XI кварту), мобилисале нове борце, наоружавале се новим наоружањем, реорганизовалд и изводиле обуку.

Задаци 21. српске бригаде у тек ослобођеном Београду — из којег је потицала скоро половина њеног састава — били су вишеструки. Она је развијала успешан политички рад у народу, уклањала последице борби, одржавала ред и безбедност, хватала и приводила непријатеље остављане у граду, обезбеђивала важне објекте, мобилисала нове борце, развила широк културно-просветни рад и помагала формирање и рад органа нове народне власти, у рејонима које је обезбеђивала.[574]

УЈУТРУ 20. октобра 21. српска бригада је била овако распоређена: штаб бригаде у Ше/стој мушкој гимназији, код Лиона, 1. батаљон у основној школи „Ћирило и Мегодије" (код Цветкове механе), 2. батаљон на Звездари, 3. батаљон у Вишњици, 4. батаљон у Миријеву, бригадна болница у Градској болници, комора у циглани „Милишић". Касније је њена зона обезбеђења проширивана, а јединице померанд ка Теразијама и Калемегдану.[573]

[574] Према сећању Николе Мандића, командира чете у 21. српској бригади из ове бригаде су узети руководиоци за регулисање живота у делу Београда који данас покрива општина Стари град. Они су били први референти за стамбене послове (регулисали су употребу реквирираних станова) за регулисање саобраћаја, за организацију снабдевања итд. Половином новембра 1944. њих су заменили кадрови које је поставила нова народна власт, а они су се вратили у бригаду.

[575] Бригада је из Београда кренула на сремски фронт из овог распореда: штаб бригаде из Палмотићеве улице, пратећа чета из Студентског дома, 1. батаљон из Ђушине улице, 2. батаљон са Звездаре, 3. батаљон из основне школе у Улици цара Душана,. 4. батаљон из основне школе код Ботаничке баште, а бригадна болница из Улице Иве Лоле Рибара.

У Београду су за кратко време у 21. српској бригади завршено кадровске промене, започете почетком октобра у Љигу. Из бригаде је отишао део старешина у Главни штаб Србије, у јеЈдинице 1. пролетерског корпуса, на рад у Београд и у друге градове Србије. У команде чета, штабова батаљона и штаб бригаде дошао је већи број искусних старешина из пролетерских бригада 1. пролетерског корпуса. Цромењено је више од половине чланова штаба бригаде и штабова батаљона и око половина кадра у командама чета, тако да је остало мало старешина који су у њој били у септембру, када је ослобођена Шумадија. Њени борци били су омладинци — добровољци од којих је половина ступила у бригаду после ослобођења Шумадије. Новодошле искусне старешине, борци, углавном •неискусни, требало је да се упознају и саживе као колектив тек у наредним борбама. Осведочене храбре и искусне старе!пине дошле су да ојачају једну нову и сразмерно младу бригаду, да подигну њену борбену готовост и припреме је за ратовање на сремском фронту, чије ће особености борбе и за њих бити већа новина него што су преггпостављали. Али, тако нагло извршене радикалне промене кадра имале су и негативних последица, што ће се показати у борбама на сремском фронту.[570]

Иако провођење овако крупних радикалних кадровских промена подразумева јасну оријентацију да са бригада што пре и што боље оспособи за борбена дејства, чињеница је да је и после тога у штабу 5. дивизије вођена дискусија да се 21. српска бригада расформира а њеним људством попуне остале бригаде у дивизији. Командни састав бригаде био је одлучно против тога.[577]

У припремама за одлазак на сремски фронт читава 5. дивизија је реорганизована: са брдске она је прешла на пољску формацију (Ојрганизацију и наоружање јединица) и добила је ново совјетско наоружање. Наређење о томе упутио је штаб 1. пролетерског корпуса штабу дивизије почетком новембра. Штаб дивизије у наређењу од 5. октобра 1944. у погледу пре/оружања дивизијске артиљерије, поред осталог, пише:

„Наше пешадијске бригаде (за сада сем 21. бригаде) имаће у свом саставу по једну батерију 45 мм . . ."

Према том наређењу у сваки штаб бригаде долазе по два совјетска официра, инструктора и саветника за артиљерију, који ће

[578] На дужности у бригаду тада су дошли: командант бригаде Љубомир Јајчанин Бели, начелник штаба Миливоје Јаковљевић, руководилац СКОЈ-а Зора Данити Луна, командант 1. батаљона Гојко Скакић, политички комесар 3. батаљона Миодраг Вуковић (Миле Сељак), командант 4. батаљона Гојко Ин>ац, заменик политичког комесара батаљона Дарко Раичевић, а по сећању Родић Петра Пепе, и командант 2. батаљона Милорад Поповић и ДРуги.

[577] Политички комесар бригаде Јован Роган и његов заменик Љубомир Роглић интервенисали су против таквих намера код члана Врховног штаба Александра Ранковића, који је после њиховог одбразложења саопштио политичком комесару 1. пролетерског корпуса да од „расформирања 21. српске бригаде нема ништа".

из штабова пређи у батерије кад се оне формирају. Дивизијска артиљерија је знатно повећана, тако да је имала тешки артиљеријски дивизион, противтенухшски дивизион, противавионски дивизион и артиљеријску бригаду;[578])

Формиране су и јединице других родова војске: у дивизији инже|њеријски батаљон и батаљон за везу, а у бригадама инжињеријске чете и чете за везу, ојачани су и обавештајно-извиђачки органи и органи за снабдевање и санитетско збрињавање.

Штаб 21. српске бригаде доставио је 19-.ок1обра^1044^_наређење батаљонима у коме пиШе да се формирају: чета за везу, цротивколски вод, ,,који ће израсти у противколску чету", пратећи водови у батаљонима, „који ће~дарасти у пратеће чете", и одсек за наоружање при штабу бригаде^?^'

У 21. српској бригади уведена је комора са запрежним колима. Имала је трупни део (провијант) и борбени (за превоз оружја и мунЗције). Чете-су имале по четвора запрежна кола (троја за превоз борбених средстава и једна за кухињу). За време марша четна кола кретала су се у батаљонској комори, а када се батаљон кретао у саставу бригаде у посебном ешелону — бригадној комори. Укупно је бригада имала 139 запрежних кола.

У Београду је 5. дивизија заменила дотадашње наоружање совјетским: до поласка на сремски фронт борци и старешине су обучавани да рукују новим оружјем. Једино је 21. српска бригада све до поласка на сремски фронт само делимично наоружана совјетским наоружањем. Добила је противтенковске пушке и топове, минобацаче и аутомате, а задржала је остало раније наоружање.

Штаб дивизије организовао је у Београду више стручних војних и политичких курсева. На њима су се командири водова и чета и команданти батаљона обучавали у командовању јединицама и примени новог наоружања у борби, а политички комесари су стицали нова теоретска знања потребна за практичан политички рад на по-

[578] Архив ВИИ, К-782, Ф-2, рег. бр. 2. Јачина артиљеријских јединица била је: тешки дивизион — две батерије 76 мм (М-3), 8 топова и батерија хаубица 122 мм, 4 хаубице; противколски дивизион — три батерије 45 мм, 18 топова; противавионски дивизион — три батерије 25 мм, 12 топова, и артиљеријска бригада: дивизион 45 мм — три батерије, 12 топова; дивизион 76 мм — три батерије, 12 топова и дивизион тешких бацача 120 мм — три батерије 12 минобацача. У свакој бригади је формирана противколска батерија 45 мм од 4 топа. Са таквом батеријом на сремски фронт је изашла и 21. српска бригада. Поред тога свака бригада је добила око 20 минобацача 82 мм.

[579] У, команди чете за везу били су: командир Миливоје Вићентијевић, његов заменик Душан Ђуровић, политички комесар Миодраг Вуковић, његов заменик Бранка Дугалић, економ Драгомир Спасојевић. ^Чета је имала извиђачки, минерски и вод за везу.

Противколски вод је формиран при штабу бригаде, а у његов састав су ушли противколски топ из 1. батаљона и „цон бул" из 2. батаљона.

Пратећи водови батаљона имали су митраљезе и минобацаче, који су до тада били у батаљонима.

За руковаоца одсека наоружања постављен је Момчило Тасић.

До поласка на сремски фронт, 30. новембра, сви наведени водови прерасли су у чете (батерије).

дизању свести и борбаног морала јединица. За разне специјалности борци и старешине су оспособљавани на санитетским, радио-телеграфским, инжињеријским, артиљеријским и другим курсевима. Кроз те курсеве прошло је око 150 бораца и старешина 21. српске бригаде. У њу се после месец и по дана обуке на официрском курсу при штабу 1. пролетерског корпуса у Ваљеву, вратило 5 старешина који су распоређени у команде чета.

И штаб 21. српске бригаде је такође интензивно радио на обуци бораца^јединица и штабова. Са штабовима батаљона одржано је саве|товање на коме је анализиран њихов рад у борбама за ослобођење Београда. При штабу бригаде јв одржано неколико курсева за командире одељења и водова. Поред тога, јединице су свакодневно изводиле обуку. Одржане су и партијске конференције бригаде и батаљона, а после њих и састанци основних организација КПЈ и актива СКОЈ-а у четама. Уопште јединице бригаде су организационо учвршћене и подигнута је њихова_ борбена готовост.

Ипак, време је било исувише кратко да се постигне потребан степен припремљености јединица за тепЈке борбе које су предстојале у Срему, у сасвим новим и много тежим условима. Старешине и борци понесени успесима при ослобођењу Београда, где нису имали тежих искушења, нису схватили сву тежину преласка са борбе на брдском земљишту Шумадије на борбу у равном Срему, особености и тежину фронталне борбе, пробијања непријатељских утврђених положаја, важност укопавања, сложеност и тежину савлађивања минских поља и других препрдка, итд. Тек када су се са свим тим суочили на сремском фронту, могли су да сагледају шта су и колико у обуци успешно савладали, а шта су пропустили.

Поред гарнизонских обавеза и извођења интвнзивне обуке, 21. српска бригада је у Београду посветила велику пажњу културно-просветном и забавном животу бораца. Многи борци су први пут гледали филмове, позоришне представв, присуствовали приредбама и разним другим културним манифестацијама. Тако су поред великих обавеза и напора, у том кратком предаху осетили и плодовд слободе за коју су се борили.

Крајем новембра 1944. године, 5. дивизија је добила наређењв за одлазак на сремски фронт. У њеном саставу је тада било око 10.500 бораца, од чега око 1.800 у 21. српској бригади.

ИЗЛАЗАК НА СРЕМСКИ ФРОНТ

Непосредне припреме за излазак 5. дивизије на сремски фронт почеле су 28. новембра. Сутрадан у 17 часова штаб дивизије издао је о томе заповест у којој је писало да се предњи крај непријатељске одбране пружа линијом: Дунав—Божино брдо (триг. 132)—Клисина—Чалинац—к. 268—к. 137—Брдевик—Мочило—Марићев млин—Комориште—Мартинци—река Сава, и да је задатак дивизије да се пребаци у рејон Лежимира, Манђелоса, Чалме и Старог Дивоша,

где ће преузети положај 6. пролетерске дивизије и учествовати у општем нападу на непријатеља 3. децембра 1944. године.[580]

Јединице дивизије! извршиле су покрете у време и на начин како је то заповешћу наређено. Кретале су се по облачном и хладном времену, неометане од непријатељске авијације, и 2. деце/мбра стигле у рејоне непосредно иза фронта, односно линије којом се он тада протезао.

За немачку команду Југоистока подручје. Срема имало је оператЈГОно-стратегитски значај из више разлога. На њему су прихваћене немачке јединице из Бачке, Баната и Шумадије, а после губитка Београда и део групе армија „Е" из Грчке; фронт у Срему се налазио између мађапске гранипе и реке Саве: његовом стабилношћу Немци су држали под контролом два своја последња савезника, Мађарску и Павелићеву Независну Државу Хрватску: држањем овог фронта Немци су онемогућавали пловидбу Дунавом и отежавали снабдевање јединица Првене армиТе~ испред Будимпеште, штитили важн(| раскрснице у позадини, затварали најкраће комуникације на правцу Београд—Загреб и све правце који из Босне воде у Срем и Славонију. Дунав и Сава, две велике водене препреке на његовим боковима, уз више малих попречних регаица, местимичних баруштина, незнатних узвишења и коса, већих и мањих насељених места, омогућили су Немцима релативно повољан избор положаја, лако, брзо и добро утврђивање, запречавање праваца, добру организацију ватреног система и благовременост припрема за одбрану и утврђиванЈе.

Оперативно-стратегијска намена наметнула је Немцима да сремски фјЗрнт, саизразито дефанзивно-одбрамбеном улогом, добро утврде""у пољској фортификацији ТГда га упорно бране. Његово утврђивање почело]е]ош 24. саптембра Ј1944. и на њему су биле ангажоване: инжињеријске "Јединице немачке 2. оклопне армије, фолксдојчери и цивилно становништво са тог и околног подручја. За одбрану је припремљена просторија између Саве на југу и Дунава на севејру, ширине 55 км; и линија: на истоку, Дунав—Крушедол—Путинци—Добринци—река Сава и — на западу — Вуковар—Винковци—Брчко, дубине 95 км. На том простору између Дунава и Саве

[580] **Архив ВИИ. К-782, Ф-2, рег. бр. 13. Бригаде су 30. новембра кренуле из Београда по овим задацима: 10. крајишка, да 29/30. новембра преузме гарнизонску службу у Београду, предаје 1. децембра 6. пролетерској дивизији и пребаци се за 1. крајишком бригадом; 4. крајишка да из Земуна крене у 7 часова правцем Батајница—Угриновци, преноћи у Прхову и Пећинцима, наредне ноћи у Радинцима и 2. децембра прими положај у Чалми; 1. крајишка да крене у 6 часова преко Батајнице и преноћи у Старој Пазови, а наредне ноћи у Руми и 2. децембра избије у Стари Дивош и преузме положаје; 21. српска да крене у 18 часова преко Земуна и Батајнице, преноћи у Новој Пазови. а наредне ноћи у Жарковцу и Путинцима и 2/3. децембра у Лежимиру; артиљеријска бригада да крене у 8 часова преко Земуна и Угриноваца, преноћи у Шимановцима и сутрадан се пребаци у Вогањ, где ће 2. децембра добити задатак; тешки и противавионски дивизион да крену у 12 часова преко Земуна, Шимановаца и Пећинаца, а преноће у Добринцима, где ће 1. децембра добити задатак и штаб дивизије ће прву ноћ преноћити у Старој Пазови, а наредну у Руми.**

изграђено је 7 линија (положаја) по дубини, чији је основни задатак био да зауставе продор НОВЈ на запад, у правцу Загреба.[581]

Тежиште одбране на сремском фронту Немци су имали на положајима, пете, шесте и седме линије. Њих су најбоље утврдили и најупбрније бранили.

Сремски фронт је успостављен после ослобођења Београда и продора снага НОВЈ и Црвене армије у Срем. У 11 часова 20. октобра, преко савског моста пребацили су се 13. пролетерска и 22. српска бригада 6. пролетејрске дивизије и два пука 73. гардијске дивизије Црвене армије. Они су 22. октобра ослободили Земун и продужили дејства ка Новој Пазови. Већ 22. и 23. октобра 12. ударни корпус, са 19. дивизијом Црвене армије, форсирао је Саву, од Обреновца до Умке, и продро ка северу. У Пазови се састао са 6. дивизијом, а ка западу је продирао у правцу Јарка.

Немци су до тада, _од јединица које су се повлачиле, у Руми формирали дивизију^Бехтар', јачине око 15.000 војника. Она је цредњим деловима посела "прву" — „Браун линију", — главнином другу — „Золену линију" — и резервом трећу — ,,Жуту линију". Немачке снаге које су пристизале ојачавале су те положаје. Када је 12. ударни корпус НОВЈ 24. октобра 1944. избио испред „Браун » линије" (Путинци—Добринци) и „Зелене линије" испред Јарка, успостављен је срамски фронт, најкрвавији фронт у народноослободилачком рату 1941—1945. године у Југославији.

После дугих и тешких борби, напада и противнапада, уз обостране велике губитке, освајана је једна по једна немачка линија одбране. Рума је ослобођена 27. октобра, а са њом су освојене „Браун" и „Зе|лена линија". Одмах су настављене жестоке борбе за „Жуту линију", која је пала када је ослобођена Сремска Митровица, 1. новембра 1944. Тада је на правцу Сремска Митровица— —Лаћарак—Кузмин—Шид уведена у напад "21. дивизија. Она је избила на Генерални канал, где је заустављена. После тешких и крва-

[681] Прва, Браун-линија, протезала се правцем: Дунав—Крушедол—Шатринци—Путинци—Добринци—Сава; изграђена је на брзину, у групном систему, са одвојеним чворовима одбране, мале дубине и није била завршена; друга, Зелена-линија, правцем: Дунав—поток Кудош—Ириг—Рума—Јарак— —Сава: изграђена је у потпунијем групном систему са тежиштем на одсеку Рума—Јарак; трећа, Жу1:а-линија, правцем: Дунав—Петроварадин—Сремска Каменица—Јазак—Бешеново—Велики Радинци—Сремска Митровица—Сава, изграђена такође у групном систему утврђивања, са тежиштем у рејону Сремске Митровице; четврта, Црна-линија, правцем Дунав—Нештин—Ђипша— —Дивош—Чалма—Манђелоски поток—Лаћарак—Сава, била је најсолидније утврђена, са тежиштем на одсеку Лаћарак—Чалма; пета, Црвена-линија, правцем: Дунав—Илок—Љуба—Ердевик—Мартинци—река Сава (ушће Дрине), била је изузетно важна и имала тежиште на Ердевику (на њој је 10. новембра 1944. заустављена офанзива 1. пролетерског и 12. ударног корпуса); шеста, Нибелуншка-линија, правцем: Дунав—Мохово—река Сава је била најбоље утврђена, једина са положајима у два реда повезаним преградним положајима са тежиштем између Адашеваца и Дунава, и седма, Зелена-линија, правцем: Дунав—Сотин—Берк—Оролик—Оток—Врбања—Дреновци—Рођеновци— —река Сава, последња и добро утврђена линија са које су Немци бранили железничку пругу Брчко—Винковци.

вих борби Немци су 5. нове|мбра били присиљени да се повуку на пету, „Црвену линију". Крваве и тешке борбе су настављене, али се фронт унеколико стабилизовао. У непооредном додиру са непријатељем тада су биле 6, 16. и 21. дивизија, а у другом ешелону 11. и 36. дивизија. У састав 21. дивизије 8. новембра ушла је 31. српска бригада.

Услед сталних киша, великог блата и хладноће, обостраних великих губитака и замора јединица, борбе су почеле да јењавају. Настављени су демонстративни напади, извиђачке и локалне акције.

После пребацивања 12. ударног корпуса (16. и 36. дивизије) са сремског фронта у рејон Сомбора, 9/10. новембра, непосредну ко- < манду над целим сремским фронтом преузео је 11. новембра штаб /7 1. пролетерског корпуса. Он је тада имао око 20.000 бораца што је, са наоружањем којим је располагао, било недовољно за прелазак у офанзиву.

Немци су командовање оремским фронтом поверили^ 12. новембра корпусној групи „Киблер", коју су сачињавали: јужно од Саве 1. брдска и 117. дивизија, попуњене после повлачења од Београда, а у Срему 118. ловачка дивизија и дивизија „Штефан" и јаке полицијске и усташко-домобранске снаге. Задатак корпусне групе био је да по сваку цену брави пету — „Црвену линију".

До тада је на леву обалу Дунава, наспрам Барање, стигао 75, а нешто касније и 64. стрељачки корпус Црвене армије и 12. ударни корпус НОВЈ (16, 36. и 51. дивизија). Десант на десну обалу Дунава и борба за Батински мостобран почели су 10. новембра. Немци су део снага из Срема, где нису очекивали офанзиву, пребацили у Барању.

На сремском фронту јединице су се укопале, а фронт се стабилизовао. Немци су посели уздигнутије и оцедито земљиште, до којег подземне воде нису допирале. У мало дубље ископане ровове и склоништа продирала је подземна вода. Време је било хладно, одећа и обућа бораца увек мокра, а обољења од прехлада и промрзавања честа. Непријатељ је своја утврђења поставио између природних препрека, положаје ојачао жичаним препр(екама и минским пољима и добро организовао систем ватре и службу осматрања и обавештавања.

Борба за Батински мостобран завршена је 29. новембра. Јединице Црвене армије и НОВЈ ослободиле су југословенски део Барање. За све то време, 6. и 10. корпус НОВЈ водили су борбе против непријатеља иза сремског фронта, у нецријатељској позадини.

За време затишја на сремском фронту припромана је нова « офанзива. Одлуку о њој донели су у Београду врховни командант НОВЈ маршал Јосип Бррз" Тито и Црвене армије маршал Толбухин. Основна замисао је била да 1. 'пролетерски корпус изврши фронт —Шид—Винковци—Ђаково—Нашице, а 68. стрељачки корпус и Дунавска речна ратна флотила Црвене армије правцем: Илок—Сотин—Вуковар—Осијек. Предвиђено је да у нападу садејствују 12.

ударни корпус (16, 36. и 51. дивизија) НОВЈ форсирањем реке Драве код Осијека, а 6. и 10. корпус дејствима у позадини непријатеља иза сремског фронта.

После доношења одлуке о настављању офанзиве, на сремски фронт је, крајем новембра, из рејона Чачка пребаче/н 68. стрељачки корпус Црвене армије, а 30. новембра је из Београда кренула тамо и 5. дивизија НОВЈ. Јединице у непосредном додиру са непријатељем појачалч су извиђачку делатност. Ипак, до почетка офанзиве није уочено да је пета — „Црвена линија" била боље утврђена од претходне четири, што значи да су прикупљени подаци о непријатељу били недовољни и непотпуни.

Штаб 1. пролетфског корпуса издао је 1. децембра заповест за офанзиву. Предвиђено је да напад почне 3. децембра артиљеријском припремом у трајању од 8 до 10 часова, а пешадија да изврши јуриш у 10 часова.

Корпуси су до 2. децембра 1944. заузели овакав распоред:

— 1. пролетерски, на левом крилу, имао је у првом ешемону 1. пролетерску, 11. и 21. дивизију, а у другом 5. дивизију, и

— 68. стрељачки корпус Црвене армије, на десном крилу, имао је у првом ешелону 52. а у другом 223. дивизију.

НАПАД НА СРЕМСКЕ ЛАЗЕ

Из Београда је на сремски фронт кренула 21. српска бригада 30. новомбра ујутру, а не у 18 часова, како је заповешћу штаба 5. дивизије било наређено. Борци су то поздравили са радошћу и поносом, јер свакодневна једнолична гарнизонска служба није била оно ради чега су добровољно ступили у бригаду. После 25 км марша бригада је стигла у полупразну Нову Пазову (из које су побегли немачки фолксдојчери) и преноћила, а сутрадан, 1. децембра, наставила покрет по магли, хладном времону и раскаљаним сремским путевима преко Старе Пазове до Путинаца. Наредног дана, 2. децембра, бригада се пребацила у Вогањ, где је остала до 5. децембра увече.

Остале јединице 5. дивизије биле су 3. децембра: 1. крајишка бригада у Сремској Митровици, 4. крајишка у Стејановцима, 10. крајишка у Руми, артиљеријска бригада и тешки и противавионски дивизион испред Ердевика, а штаб дивизије у Сремској Митровици.[582]

Штаб 1. пролетерског корпуса издао је 1. децембра заповест за офанзиву, у којој је задатак корпуса овако одређен: „Да пробије и уништи непријатељску одбрану у Срему и избије на линију: Шама Д—Винковци—Осијек, споји се са јединицама VI корпуса и продужи даље продирање према Загребу. .." Деоно, правцем Винков-

[582] **Архив ВИИ, К-782, Ф-2, рег. бр. 16.**

ци—Осијек, нападао је 68. стрељачки корпус Црване армије, а лево, ка Брчком, 28. дивизија НОВЈ. Распоред дивизија 1. пролетерског корпуса био је: на десном крилу 1. пролетерска, у центру 11, а на левом ирилу 21. дивизија. У резерви штаба корпуса, на простору Сремска Митровица—Велики Радинци—Рума, налазила се 5. дивизија. Њен задатак је био да св креће за првим ешелоном ка Винковцима и буде спремна да ступи у борбу за његово ослобођење, са источне и јужне стране.[583]

Пета — „Црвена линија" — до тада најутврђенија на сремском фронту протезала се предњим крајем од Дунава, преко Илока, Ердевика, Бингуле, потока Баркута, Шидине и Мартинаца до реке Саве. Испред ње је било много више препрека од бодљикаве жице и минских поља него испред до тада освојених линија и била је поседнута јачим непријатељским снагама. Насељеиа места на њеном предњем крају — Мартинце, Кузмин, Бингулу, Ердевик, Љубу и Илок — Немци су претворили у утврђена упоришта. Линију су браниле немачка 264. и 118. дивизија, два пука домобрана и два батаљона усташа.

У 10 часова 3. децембра, после двочасовне а.ртиљеријске| припреме, почео је — на фронту широком око 30 КМ — јуриш 1. пролетерског корпуса на пету — „Црвену линију". Цео дан се водила жестока борба, са променљивом срећом. Углавном се остало на истим положајима. Нелпто дубље у непријатељску одбрану продрла је једино 8. црногорска бригада 1. пролетерске дивизије у рејону Љубе. У овај продор убачена је 1. пролетерска бригада да би га проширила. Тога дана изгинуло је и рањено од ватре и противпешадијских мина, много бораца из свих бригада и дивизија.

Око поноћи 3/4. децембра, мешовити југословенско-совјетски одред (305. самостални батаљон морнаричке пешадије, Дунавска речна ратна флотила и 3. војвођанска бригада) извршио је десант на десну обалу Дунава, код Опатовца, у позадину непријатељске одбране. Нападом десанта са мостобрана и онага са фронта, до 14 часова освојен је на северу Илок, а у исто време у ценгру је заузето непријатељско упориште Ердевик. Одмах затим команда немачке групе армија „Е" одобрила је повлачење својим јединицама на шесту — „Нибелуншку линију", с тим да се она „брани по сваку цену".

Према наређењу штаба 1. пролетерског корпуса, све јединице су 5. децембра почеле да гоне непријатеља, који се повлачио, и нанеле му велиКе губитке. Тог дана ослобођен је Шид, непријатељско упориште у цејнтру „Нибелуншке линије", који је непријатељ успео само половично да поседне; на северу је заузет Опатовац, а на југу Илинци и Товарник, чиме је та линија озбиљно угрожена.

Да би спречила пробој „Нибелуншке линије", команда Југоистока је 5. децембра у 17.35 часова депвшом упозорила генерала Киблера да се „Нибелуншка линија" мора безусловно држати и да „повлачење на „Зелену линију" уопшИе не долази у обзир". Истовремено је убрзала пребацивање 34. намачког армијског корпуса од

[583] ***Зборник,*** **том I, књ. 10, док. бр. 99.**

Бијељине, ради њеног ојачавања. Али, све узалуд. Непријатељ није успео да задржи 1. пролетерски корпус, већ се под његовим притиском повукао око 40 км на запад и посео седму, „Зелену линију", која се протезала правцем: Дунав—Сотин—Берак—Оролик—Комлетинци—Оток—Сава.

Пре подне 5. децембра, 5. дивизија је добила наређење да се припреми за убацивање у борбу са линије Оролик—Оток и продужи напад у правцу Винковаца. Дивизија је тада била овако распоређеиа: штаб дивизије, 1. крајишка и два батаљона 4. крајишке бригаде у Сремској Митровици, два батаљона 4. крајишке у Лаћарку, 10. крајишка у Руми и 21. орпска бригада у Вогњу. Тог дана је завршено формирање ижињеријског батаљона дивизије.

ТТТаб дивизије је 5. децембра у 16 часова саопштио да је 1. пролетерски корпус достигао линију Шид—Товарник, а да је дивизија, као корпусна резерва, добила задатак да достигне[1] простор Сремска Митровица—Лаћарак—Мартинци. Бригадама је наредио да поседну: 1. крајишка Мартинце, 4. крајишка Лаћарак, 21. српска, 10. крајишка и штаб дивизије Сремску Митровицу.[584]

У Вогњу је 21. српску бригаду 3. децембра (недеља) посетила већа група омладинаца и омладинки из Руме и околних села. Са борцима бригаде провеша је неколико часова у разговорима и весељу, а примљена је и у штабу бригаде. Тог дана је у Вогњу одржан митинг коме је присуствовао велики број мештана и сељака из околних села.

Увече 5. децембра, 21. српска бригада је кренула из Вогња, до подне 6. децембра стигла у Сремску Митровицу, а после подне наставила покрет правцем: Лаћарак—Мартинци—Кузмин. После 40 км марша по ноћи је стигла у Кукујевце, где су 6/7. децембра преноћили. Поред пута су се видели свежи трагови тек завршене борбе, много лешева погинулих људи и стоке, уништена и оштећена техника. Мартинци су били јако разрушени, што је сведочило о жестини борбе вођене у селу. Бригада се кретала ка западу, одакле се све јасније чула паљба топова и ватра осталог наоружања.

Дивизија је 7. децембра осванула са бригадама у овом распореду: 1. крајишка у Бачинцима, 4. крајишка у Лаћарку, 10. крајишка у Кузмину, 21. српска у Кукујевцима, Артиљеријска бригада и тешки дивизион у Шиду.

Седмог децембра је 1. крајишка бригада истурена у Беркасово, а 21. српска у Гибарац, око 10 км ближе фронту, где су преноћиле 7/8. децембра. Тог дана су заузета два последња непријатељска упоришта на „Нибелуншкој линији" — Товарник и Ловас — а јединице 1. пролетерског корпуса наставиле су офанзиву и избиле пред седму — „Зелену линију": Дунав—Сотин—Берк—Оролик——Оток—река Сава.

[584] **Архив ВИИ, К-782, Ф-2, рег. бр. 18. Артиљеријска бригада налазила се у рејону Бингуле—Зубача, одакле је подржавала напад 11. дивизије. (Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 113).**

Истог дана, између 1. пролетерске и 21. дивизије убачена је 11. дивизија у напад правцем: Иванци—Ђелетовци—Привлака. Она је после тешких борби избила увече на линију Ђелетовци—Нијемци Лево од ње, 5. српска бригада 21. дивизије ослободила је рано ујутру Оток, али су је Немци снажним противнападом и уз велике губитке одбацили назад, у правцу Комлетинаца.

Немци су настојали да по сваку цену зауставе офанзиву 1. пролетерског корпуса. Командант групе армија „Е" наредио је 7. децембра корпусној групи „Киблер" да се најстроже сузбије свака помисао на даље повлачење, јер:

„Према садашњој ситуацији одлучујући значај лежи у отклањању угрожавања железничке пруге Брчко—Винковци и чишћењу пута Оток—Комлетинци—Оролик. Доцнији циљ: борбом да се поврати „Нибелуншка линија". У том циљу биће што пре повучени и стављени на располагање: борбена група „Даунер" и делови 11. ваздухопловне пољске дивизије, који буду стигли".[585]

Та одлука немачке команде има битан значај за разумевање каснијих борбених дејстава 5. и 21. дивизије, у чијем се саставу борила и 21. српска бригада.

Ноћу 7/8. децембра, комбиновани Југословенско-совјетски одред (5. бригада 36. дивизије НОВЈ, два батаљона и Дунавска речна ратна флотила Црвене црмије) извршио је нови десант на десну обалу Дунава, иза „Зелене линије" и створио вуковарски мостобран. Немци су за његово поновно заузимање ангажовали последње резерве, али снаге са „Зелене линије" нису повлачили. После два дана и три ноћи тешких борби, уз обостране велике губитке, десант је ноћу 9/10. децембра евакуисан на леву обалу Дунава.

Немци су 8. децембра зауставили на „Зеленој линији" офанзиву 1. пролетерског корпуса, чије су дивизије биле' у овом распореду: 1. пролетерска испред Берака, 11. испред Оролика и 21. испред Отока. Тог дана је 12. бригада 11. дивизије нападала Оролик и Славковце, али ју је непријатељ одбацио на полазне положаје. Њу је 9. децембра увече на тим положајима сменила 1. крајишка бригада 5. дивизије.

Следећи бећи објекат напада 1. пролетерског корпуса били су Винковци. Замисао је била да дивизије овако нападају: 1. пролетерска са севера, 11. да се пробије правцем: Привлака—Церна——Иваново и нападне са запада, а 5. дивизија да напада са истока и југа.

У 23.15 часова 8. децембра штаб 5. дивизије издао је заповест за напад (10. децембра) на Славковце, Старе и Нове Јанковце, с тим да се после њиховог заузимања продужи са нападом на Винковце, о чему је требало да се изда посебна заповест. Предњи крај непријатељске одбране пружао се линијом: Вуковар—Славковци—

[585] **Пајевић, Узелац, Целебић, Сремски фронт 1944—1945, Београд 1979, стр. 114.**

—Оток. Са тих положаја непријатељ је бранио и Винковце. Задатак 5. дивизије, ојачане артиљеријским пуком и уровским батаљоном (јединица за нападе на утврђене рејоне) Црвене армије, био је да напада између 1. проле^терск^е и 11. дивизије, заузме чворове непријатељске одбране Славковце, Старе и Нове Јанковце и продужи напад на Винковце, делом снага са истока, правцем Мирковци——Винковци, а делом с југа, правцем Роковци—Винковци. Одређено је да артиљеријска припрема траје од 7 до 8 часова ујутру, а напад пешадије да почне у 8 часова. У вези с тим бригадама су дати задаци.[586]

Бригаде су после 20 до 25 км марША стигле пред предњи крај непријатељске одбране испред Славковаца. Предвече 9. децембра 1. крајишка је сменила 12. бригаду 11 дивизије и напала с југа Оролик и Славковце, продрла до железничке пруге, али је ту заустављена и противнападом одбачена на полазни положај.[587]

Артиљеријска бригада посела је положај у рејону Ђелетовци——Алмош (шума)—Шидски Бановци да са њих подржава напад 1. крајишке бригаде; тешки дивизион положаје у рејону Ђелетовци да подржава напад 21. -српске бригаде; противавионски дивизион био је у рдјону Шидских Бановаца, а придати артиљеријски пук на положајима у рејону Дубрава—Остоји—Ђелетовци. Ноћу 9/10. децембра 5. дивизија је заноћила са 21. српском бригадом у Ђелетовцима, 4. крајишком у Илачи и 10. крајишком у Товарнику.[588]

Према извештају штаба 21. српске бригаде од 13. децембра 1944. године у 16 часова, бригада је нападала на помоћном правцу дивизије, као „бочна заштита" снага на главном правцу; требало јо и да заузме непријатељско упориште Сремске Лазе. У вези с тим батаљонима су дати ови задаци: 1. батаљону да напада (на левом крилу) ка Старим Јанковцима, пресече пругу и цесту и обезбеди леви бок бригаде; 2. и 3. батаљону да заузму Сремске Лазе, после чега 1. и 2. батаљон продужавају напад ка Старим Јанковцима, а 3. ка Славковцима, где садејствује са 1. нрајишком у њиховом заузимању. У нападу на Сремске Лазе и касније предвиђено је да

[588] Архив ВИИ, К-782, Ф-2, рег. бр. 19—1. Задаци бригада били су: 1. крајишка да крене у 3 часа из Шида и у зору 10. децембра нападне Славковце и продужи напад правцем Стари Јанковци—Мирковци—Винковци; 21. српска да крене у 6 часова из Гибарца, напада на Сремске Лазе и садејствује у нападу на Славковце. Нове Јанковце и Мирковце; 4. крајишка да крене у 8 часова из Адашеваца, налази се у резерви до заузимања Славковаца, уводи се у напад на Нове Јанковце и продужава напад на Винковце. преко Роковаца; 10. крајишка да крене у 9 часова из Шида, а уводи се у напад и дејетвује са 4. крајишком; артиљеријска бригада и тешки дивизион крећу за 1. крајишком и 21. српском бригадом и подржавају њихове нападе; противавионски дивизион штити зону напада 1. крајишке и 21. српске бригаде и штаб дивизије у рејону Оролика. Време покрета је касније нешто измењено.

[887] Архив ВИИ, К-782А, Ф-4, рег. бр. 8.

[588] *Зборник,* том I, књ. 10, док. бр. 144. Према оперативном дневнику штаба 1. пролетерског корпуса, 21. српска бригада је преноћила у Винковачким Бановцима.

пратећа оруђа и батерија калибра 45 мм дејствују из стрељачког строја првог ешелона, а 4. батаљон се налазио у резерви.[589]

Бригаде 5. дивизије освануле су 10. децембра на овим положајима: 1. крајишка на десном крилу, у рејону Оролика, на главном правцу напада: Славковци—Стари Јанковци—Мирковци; 21. српска на леЈвом крилу, на левој обали канала Савчине, на помоћном правцу напада: Сремске Лазе—Стари Јанковци, између пруге на северу и реке Босута на југу. У другом ешелону налазиле су се 4. и 10. крајишка бригада.

Почетак напада био је одложен за неколико часова. Артиљеријска припрема трајала је од 14 до 15 часова (уместо од 7 до 8 часова, како је првобитно било планирано). За време њеног трајања 1. крајишка и 21. српска бригада пребациле су се на јуришне положаје. По киши и ветру 21. српска бригада је између Оролика и реке Босута прегазила канал Савчину, дубок око 1 до 1,5 м, и задржала се у висини пута Оролик—Комлетинци, где је почела да се укопава. Непријатељ је открио њен покрет и отворио артиљеријску ватру, али је гађао врло непрецизно.

У 15 часова артиљерија је пренела ватру у дубину непријатељског положаја, а 1. крајишка и 21. српска бригада извршиле су јуриш на предњи крај непријатељске одбране. Јуриш батаљона 21. српске бригаде подржаван је ватром сопствених минобацача, а напад на Сремске Лазе ватром батерије топова калибра 45 мм из стрељачког строја и тешког дивизиона из рејона Ђелетоваца. Напад 21. српске бригаде непријатељ је дочекао јаком минобацачком и артиљеријском ватром и ватром пешадијског наоружања. Упркос томе, 1. батаљон је избио на железничку пругу, а 2. и 3. батаљон су одбацили непријатеља на цесту Славковци—Стари Јанковци и напали на Сремске Лазе. Комуникације између Оролика и Винковаца биле су пресечене. Тада је непријатељ убацивањем нових снага (3 тенка и нешто пешадије) и уз појачану подршку артиљерије успео да заустави напад бригаде. Слично је било и код 1. крајишке бригаде. Она је заузела два реда непријатељских ровова, али је затим заустављена испред Славковаца. Обв бригаде су са достигнутих линија, нешто касније, снажним противнападом непријатеља одбачене на полазне положаје. Штаб 5. дивизије је 10. децембра депешом известио штаб 1. пролетерског корпуса:

„Борбе се воде код Оролика и Славковаца. Увели смо две бригаде за бочно дејство са југа на оба села".

Непријатељ је открио повлачење 21. српске бригаде и засуо је јаком артиљеријском и минобацачком ватром, нарочито при прелазу канала Савчине. На самој обали једна граната је разбила запрежна кола, из којих је 5 пушкомитраљеза (3 „шарца" и 2 збројовке) пало у воду.

[589] **Архив ВИИ, К-782А, Ф-4, рег. бр. 7.**

У нападу на Сремске ЈГазе из 21. српска бригаде погинуло је 7, а рањено 30 бораца. Пошто им је пружена прва помоћ рањеници су пребачени у дивизијску болницу. Један вод од 26 бораца, упућен је да успостави везу „са јединицама дивизије", али се није вратио у бригаду. Од нецријатељске, ватре настрадало је и 17 коња. Губици непријатеља нису познати.

У току напада и приликом повлачења време је било лоше: падала је киша и дувао је јак ветар, а земљиште је било тако блатњаво да су се борци врло тешко кретали. Уз то су два пута газили канал Савчину, између Оролика и Босута, а вода им је. оба пута долазила до груди.[590]

Штаб 1. пролетерског корпуса известио је депешом 10. децембра Врховни штаб НОВ и ПОЈ:

„Непријатељ по сваку цену брани линију: Сотин—станица Грабово—Оролик—Оток. Има јака утврђења и густа минска поља дуж мочваре. Железничку пругу Винковци—Брчко држи ради извлачења снага из Босме. Према подацима, две дивизије су у покрету пдеко *Брчког и Отока, чело им стигло у Бинковце. Босутске шуме поплављене су и непроходне. Задњих дана имали смо осетне губитке".*[591]

У 21. СРПСКОЈ ДИВИЗИЈИ

У 5 часова 11. децембра, 5. дивизија се повукла на простор Ђелетовци—Нијамци—Шидски Бановци, а 4. крајишка је сменила 21. српску бригаду у првом ешелону. Обезбеђење дивизије посело је западне ивице шума Брадарице (батаљон 4. крајишке) и Алмаша (батаљон 1. крајишке), а јединице дивизије су биле распоређене: 1. и 4. крајишка бригада у Ђелетовцима, 21. српска у Нијемцима, Артиљеријска бригада на ранијим положајима, с тим што је 1. дивизион пребачен у Ђелетовце, тешки и противавионски дивизион у Шидске Бановце. После подне непријатељ је нападао батаљоне на обезбеђењу, али је одбијен.[592] У 12 часова штаб дивизије је депешом известио штаб 1. пролетерског корпуса да је немачка артиљерија активна и да ће покушати да јв неутралише.

Непријатељ је 12. децембра поновио нападе на положаје батаљона на обезбеђењу, али су и они одбијени. Распоред 5. дивизије остао је у току дана непромењен.

Штабови 1. пролеггерског корпуса НОВЈ и 68. стрељачког корпуса Црвене армије одлучили су да 14. децембра заједно наставе

[590] **Архив ВИИ, К-782А, Ф-4, рег. бр. 7. и 8.**
[581] ***Зборник,* том I, књ. 10, док. бр. 156.**
[592] ***Зборник,* том I, књ. 10, док. бр. 144 и 167, и Архив ВИИ, К-782А, Ф-4, рег. бр. 8.**

офанзиву. Наредна два дана и две ноћи вршене су припреме и прегруписавање снага.

Штаб 1. пролетерског корпуса издао је 12. деце/мбра заповест за напад и ослобођење Вуковара и Винковаца. У њој је наглашено да непријатељ упорно брани пругу Брчко—Винковци, којом извлачи снаге из Бооне и појачава одбрану Винковаца.

Задатак 5. дивизије био је да се 13. децембра до 16 часова прикупи на простору Товарник—Гладнаш пустара—Дудашев салаш—Злопоље и смдни 223. дивизију Црвене армије, а затим нападне непријатеља између Грабова и к. 110, пробије његову одбрану и продре правцем: Пустара овчара—Јанковићев салаш—Стублина—Трешњак (триг. 103)—Богдановци—Маринци—Миштар, пресече и затвори правац Винковци—Вуковар, избије у Острово и пресече пругу Винковци—Осијек. При томе садејствује: десно, са јединицама Црвене армије, при ослобађању Вуковара, а лево са 1. пролетцрском дивизијом.[593] Штаб 5. дивизије издао је 13. децембра у 2.50 часова заповест за напад: 10. крајишка напада на левом крилу дивизије и садејствује са 1. пролетерском дивизијом при заузимању Грабова; 4. крајишка продире правцам: Пустара овчара—Стублине——Трешњак (триг. 103)—Богдановци—Маринци; 1. крајишка 14. децембра до 6 часова достиже Гладнаш пустару и к. 117, спремна за гоњење непријатеља на правцу пробијања 10. бригаде; 21. српска 14. децембра до 8 часова пребацује се у рејон Гладнаш пустара—к. 125, такође спремна за гоњецње непријатеља на правцу пробијања 10. бригаде.

У заповести је још наређено: да се коморе 1. к,рајишке и 21. српске бригаде сместе у шуму, а борбени делови растерете сувишнв опреме; да се противтенковске батерије бригада и противтенковски дивизион 13/14. децембра укопају у стрељачком строју да би гађали циљеве на предњем крају; да се топови и минобацачи 1. крајишке поставе у борбени поредак 4. крајишке, а 21. српска у борбени поредак 10. крајишке бригаде; да се тешки минобацачи постава што ближе стрељачком строју; да бригаде пређу у напад после артиљеријске црипреме, 14. децембра у 8 часова; да се хируршка екипа размести у рејону к. 117, а осматрачница штаба дивизије на Дудашевом салашу од 13. децембра у 10 часова.[594]

Пета дивизија је 13/14. децембра предала дотадашње положаје Алмош—Брадарица 32. бригади 11. дивизије и пребацила се у рејон Балешњак—Папугин салаш. Исте ноћи, 10. крајипжа бригада сменила је 223. дивизију Црвене армије на положају: к. 110—Пустара Грабово, а остале бригаде пребациле су се у одређене рејоне. Циљ пребацивања 5. дивизије био је: пробијање непријатељске линије на одсеку Сотин—Берак, заједно са јединицама Црвене армије и 1. пролеггерске дивизије НОВЈ.

Из села Нијемци 21. српска бригада се пребацила у Товарник и сместила у куће избеглих фолксдојчера ради одмора. У том селу

[583] *Зборник,* том I, књ. 10, док. бр. 131.
[4м] Архив ВИИ, К-782, Ф-2, рег. бр. 21.

су се нашле јединице три националне армије: Црвене армије, бугарске армије и НОВЈ.

У зору 13. децембра артиљеријска бригада посела је ватрене положаје у рејону Злопоља, а тешки дивизион у рејону Дудашев салаш—к. 116. Две батерије противавионског дивизиона биле су у Товарнику, а једна у Шиду.

Од 7 часова 14. деце|мбра вршена је артиљеријска припрема напада, чиме је почео општи напад на седму — „Зелену" — последњу линију немачке одбране на сремском фронту. Због погрешно утврђеног распореда непријатеља, артиљерија је тукла његове предстражне, а не главне, положаје. У 8 часова први ешелон 5. дивизије (4. и 10. крајишка бригада) извршио је јуриш. Нецријатељ се нагло и брзо повукао на главни положај Грабово—Сотин. Напад обе бригаде заустављен је ватром са главног непријатељског положаја, бочним дејством од Сотина и јаком артиљеријском и минобацачком ватром, којом је управљано са торња цркве у Сотину. Бригаде су се утврдиле на достигнутој линији: к. 112—к. 107——Пустара овчара. У току дана непријатељ је добио појачање у пешадији и тенковима. Ноћу 14/15. децембра, бригаде су нападале Пустару овчару, али без успеха. Непријатељ их је противнападом одбацио на полазне положаје.[593]

Совјетска авијација бомбардовала је 14. децембра Оток, Привлаку, Винковце и Брчко.

После јаке артиљеријске и минобацачке цripреме, која је почела 15. децембра у 14.30 часова, 4. и 10. крајишка бригада поново су извршиле напад, али га је непријатељ одбио и противнападом одбацио бригаде на полазне положаје. У ноћи 15/16. децембра, 1. крајишка је сменила 10. крајишку бригаду. Сутрадан, 16. децембра, непријатељ је уз јаку артиљеријску и минобацачку ватру извршио неколико узастопних безуспешних противнапада на положаје 1. и 4. крајишке бригаде. Совјеггска авијација је и тога дана бомбардовала непријатељске положаје. Време је било хладно и облачно.

Истог дана у састав 5. дивизије ушла је 1. југословенека бригада НОВЈ, формирана 1. јуна 1944. у Коломни (СССР) од југословенских грађана који су се у току рата нашли у СССР-у (заробљеници из тзв. Хрватске легије, депортирци, политички и економски емигранти). Из састава 5. дивизије изашла је 21. српска бригада и упућена је у састав 21. дивизије.

Тих дана је дошло до промена и у немачком командовању на сремском фронту. Од корпусне групе „Клибер" командовање је 12. дацембра преузео 34. армијски корпус, који је три дана касније ту дужност предао 68. армијском корпусу (командант генерал Хелмут Фелми).

Када се најзад утврдило да је „Зелена линија" добро утврђена, за шта су искоришћене и природне препреке (мочваре, канали и реке), ојачана вепггачким прапрекама (минским пољима, бодљи-

«[95] Зборник, **том I, књ. 10, док. бр. 144 и 167, и Архив ВИИ, К-782А, Ф-4, рег. бр. 8.**

Прва чета 4. батаљона 21. српске бригаде пролази кроз Руму на путу за Сремски фронт, почетком децембра 1944. године.

Комора 21. српске бригаде на путу за Сремски фронт.

омандант 21. српске бригаде, мајор Лзубомир Јајчанин Бели издаје задатак шандантима батаљона у рејону Комлетинаца.

српска бригада прелази јарак Савак, на ушћу у Босут, 12. децембра 1944. године.

кавом жицом и другима), да се састоји од више положаја по дубини ,да је поседнута јаким снагама и бранена добро организованим системом ватре, дошло је до предаха. Снаге 1. пролетерског корпуса и 68. стрељачког корпуса Црвене армије претрпеле су велике губитке, заморили се и исцрпле. Биле су и недовољне за наставак офанзиве.

Штаб 3. украјинског фронта повукао је 68. стрељачки корпус са сремског фронта ради одмора, попуне и каснијег ангажовања на фронту у Мађарској. Њега ја, према споразуму са Врховним штабом НОВ и ПОЈ, сменила 1. бугарска армија од шест дивизија, са укупно 99.662 војника. Она је посела положај од Дунава до цесте Товарник—Оролик (укључно), а била је под командом штаба 3. украјинског фронта. Од његовог левог крила до реке Саве фронт је и даље држао 1. пролетерски корпус НОВЈ.[590]

Штаб 1. пролетерског корпуса НОВЈ наредио је 16. децембра 1. пролетерској, 5. и 11. дивизији да предају своје положаје 1. бугарској армији (18. и 19. децембра). Своје положаје Грабово—железничка станица Грабово, 5. дивизија предала је 18/19. децембра 3. бугарској дивизији, а затим се, 19. децембра, пребацила на простор Шидски Бановци—Нијемци—Подграђе.

Одласком 68. стрељачког корпуса Црвене армије са сремског фронта, 1. пролетерски корпус НОВЈ остао је без снажне артиљеријске подршке. Његове касније борбе биле су подржане једино сразмерно скромним артиљеријским снагама које је имао у свом саставу.

Штаб 5. дивизије је 17. децембра 1944. упутио 21. српску бригаду у састав 21. дивизије, са овим пропратним актом:

„По наређењу штаба 1. пролетерског корпуса упућујемо вам 21.__сргг с2«/ ударну бригаду, која улази у састав ваше дивизије, а која је до сада~ била у саставу наше дивизије:

1. — Људство: по списку 1760; на лицу 1530; у расходу 230.

2. — Наоружање:

пушака	*981*	*ком. са*	*77.730*	*ком. метака*
стројница	*76*	*ком. са*	*3.650*	*ком. метака*
п. митраљеза	*126*	*ком. са*	*75.196*	*ком. метака*
митраљеза	*2*	*ком. са*	*2.300*	*ком. метака*
тешких минобацача	*20*	*ком. са*	*880*	*ком. мина*
топова	*3*	*ком. са*	*150*	*ком. граната*
ручних бомби	*352*	*ком.*		
револвера	*76*	*ком. са*	*1.235*	*гсол. метака*

[588] Прва бугарска армија (3, 8, 10, 11, 12. и 16. дивизија) пребачена је почетком децембра Дунавом, из Бугарске, у рејон Новог Сада и Сомбора. Када је са сремског фронта повучен 68. стрељачки корпус Црвене армије (око 20.000 црвеноармејаца), заменила га је она. Заправо на сремски фронт су биле пребачене само две (3. и 8) дивизије, али су и оне после неуспеха у борби брзо повучене.

Сигналних пиштоља . . .	*9 ком. са*	*107 ком. метака*
експлозива	*30 кг*	
нагазних мина . . .	*18 ком.*	

3. — Возила:

кола (запрежна — И. Ђ)	*61 комад*
мотоцикла	*1 комад*

4. — Свега коња	*262 грла*

Бригада креће из Товарника 17. децембра о.г. у 6 часова изјутра".[597]

У 6 часова, 17. децембра, 21. српска бригада је кренула из Товарника и преко Илаче, Шидских~Бжговаца, Ђелетоваца и Нијемаца, после 25 км марша, стигла у Комлезтинце. Линија додира 21. дивизије са непријатељем била је око 4 км даље, испред Отока. Немачке гранате су често падале по селу Комлетинцима, где су се налазили штабови бригада и приштапске јединице.

Јединице 21. дивизије држале су положаје од реке Босута до реке Саве, у зони ширине око 30 км, овако распоређене:

— 4. српска бригада држала је положаје ширине око 5 км на десном крилу дивизије, од реке Босута до пута Оток—Комлетинци;

— 5. српска бригада држала је положаје ширине око 4 км, у центру, од цесте Оток—Комлетинци до реке Спачве и Босутских шума. Њој је 2. пролетерска бригада препустила своје положаје 16/17. децембра и повукла се у Комлетинце, испред којих је, у 16 часова, један њен батаљон последњи предао своје положаје 1. батаљону 21. српске бригаде. Она се, према одлуци Врховног штаба, спрамала за одлазак у састав 2. пролетерске дивизије;

— 21. српска бригада сместила се у Комлетинцима, осим 1. батаљона, који је био на положајима испред села;

— 31. српска бригада је до 16. децембра дејствовала на левом крилу дивизије, и то на самосталном правцу, између река Саве и Спачве. Тада су Немци отворили насипе на левој обали Саве' и потопили њене положаје. Ниво воде је брзо растао, па се бригада чамцима пребацила са поплављеног подручја, а затим пребацила у Адашевце и Бачинце на одмор;

— 1. коњичка бригада била је на одмору V Доњем Новом Селу;

[597] **Архив ВИИ, К-782, Ф-2, рег. бр. 23. Владимир Дујић, заменик политичког комесара 31. српске бригаде записао је 19. децембра у Нијемцима на састанку дивизијског комитета после извештаја о 21. српској бригади: „Бројно стање 1.660 бораца, од тога 135 чланова Партије и 452 члана СКОЈ-а. Главни задатак у бригади је подизање кадрова и свести. У војном погледу недостаје јој искуство. Санитет добро функционише. Треба предвидети све оно што је може снаћи у једној тешкој ситуацији. Недовољно је ангажовање на прелазу са партизанског на фронтално ратовање, што је главни узрок великих жртава у борби". (Бележница Владе Дујића).**

-— артиљоријска бригада била је тек у формирању, у Сремској Митровици, и

— штаб 21. дивизије, са приштапским и позадинским јединицама, налазио се у Нијемцима.

У борбу на сремском фронту 21. дивизија је уведена после ослобођења Сремске Митровице, 1. новембра 1944. године. Од тада је све време, бес смене, била у додиру са непријатељем. После тешких борби продрла је преко Мартинаца, Кузмина, Адашеваца, Вашице, Илинаца, Нијемаца и Комлетинаца до Отока, око 70 км на запад. Њена 5. бригада је ујутру 7. децембра ослободила Оток. Око подне су Немци на њу извршили жесток противнапад са три отране. Штиће|на дејством 2. пролетерске и 4. српске бригаде, она се уз велике губитке организовано повукла и посела положај испред Отока. Ту се линија борбеног додира са непријатељем стабилизовала, а на њој су и пре него што је дошла 21. српска бригада вођене жестоке борбе.

У време напада 1. пролетерског корпуса и 68. стрељачког корпуса Црване армије, 14. децембра, 21. дивизија је вршила јак притисак у правцу Отока и Привлаке. Земљиште иза њеног левог крила, од Спачве до Саве, ширине око 25 км, налазило се под водом дубине до 1 м. Било је непроходно, али је остало потпуно отворено п неконтролпсано после повлачења 31. српске бригаде, 16. децембра.

Дан раније, 15. децембра, немачка 117. ловачка дивизија је сменила 118. ловачку дивизију, која је пребачена у Мађарску. Њен 749. пук је 16. децембра извршио јак напад на Сотин, али је одбачен назад. Пругом Брчко—Винковци, испред положаја 21. дивизије, цребацивали су се немачки транспорти правцем Брчко—Винковци и даље према Осијеку и Загребу.

Ујутру, 18. децембра, штаб 21. дивизије је у Комлетинцима организовао свечани испраћај 2. пролетерске бригаде, која је одлазила у саетав 2. пролетерске дивизије. Остале бригаде 21. дивизије налазиле су се и даље у истом распореду и са истим задацима.

У истом распореду 21. дивизија је остала 19. и 20. децембра. Пред њеним франтом нису примећене битније промене у распореду и активности непријатеља. Бригаде су извијале, а 5. српска је покушавала да минира пругу Брчко—Оток—Винковци, али није успела да на њој трајније прекине саобраћај. Штаб 21. дивизије је 21. децембра упутио штабовима бригада наређење да се припреме за напад на Оток, који је предстојао.

У 21. српској бригади, 2. батаљон је 19. децембра сменио 1. батаљон на положају испред Комлетинаца. Борбених дејстава није било. Остале јединице и штаб бригаде налазили су се у Комлатинцима, где су се одмарале, а и вршена је обука бораца и јединица.

Сутрадан, 20. децембра, 3. батаљон је сменио 2. батаљон на положају испред Комлетинаца, а у 17 часова 4. батаљон је примио положај од једног батаљона 5. српске бригаде, који је био у непооредном додиру са непријатељем, испред Отока.

После повлачења јужно од цесте Товарник—Оролик, 1. пролетерски корпус је остао без основних комуникација према позадини и главног правца дејства ка западу. Штаб корпуса је настојао да изађе из тог неповољног положаја разбијање/м седме „Зелене линије" непријатељске одбране и избијањем на комуникације Винковци—Славонски Брод. Према процени штаба корпуса, непријатељ је бранио Оток и Привлаку са по 2.000 војника, на више утврђених узастопних положаја по дубини. На основу тога он је 21. децембра издао заповаст за напад на Оток и Привлаку преко којих је избијао на комуникације Винковци—Славонски Брод. Бугарска 1. армија требало је у исто време да напада на свом правцу и заузме Винковце.

За планирани напад снаге корпуса биле су распоређене овако: основним правцем Привлака—Черна нападала је 5. дивизија, с тим што је са једном бригадом садејствовала са 21. дивизијом у ослобођењу Отока, де|оно од ње, дуж реке Босута, у борби за Привлаку, садејствовала је са њом 11. дивизија, на левом крилу 21. дивизија је нападала Оток са источне и јужне стране, обезбеђујући напад корпуса од Брчког и продужавајући напад правцем Оток——Бошњаци—Жупања; у резерви, на простору Адашевци—Мала Вашица—Шид—Беркасово, била је 1. пролетерска дивизија. Предвиђеио је да се артиљеријека припрема напада врши од 7.50 до 8.50 часова. На крају заповести штаба корпуса писало је:

„Тражимо од *официра, подофицира, политичких комесара и свих њихових јединица да уложе крајње напоре у енергичном и потпуном извршењу задатака".*[198]

И штаб 21. дивизије је 21. децембра издао заповест бригадама за напад на Оток, који брани 2.000 непријатељских војника са: 12—15 минобацача, 5 топова калибра 76 мм и једном батеријом између Отока и Привлаке. У заповести се каже и то да је морал непријатеља „врло слаб", да долази до сукоба између Немаца и усташа, да је непријатељ посео села: Врбању, Сољане, Дреновце и Рачиновце и да му је циљ „одбрамбеног карактера" — обезбеђења моста на Сави код Брчког и комуникације Брчко—Винковци.

Бригадама су дати ови задаци:

— 4. српској, на десном крилу дивизије, да напада од цркве у центру Отока па, северно, избије на пругу Оток—Винковци и продужи продор ка Жупањи;

— 21. српској, у центру борбеног поретка дивизије, да лево од ње (до к. 79 на цести Спачва—Оток, код Иванићевог салаша), преко к. 87, избије на железничку пругу, заузме железничку ста-

[598] ***Зборник,*** **том I, књ. 10, док. бр. 146. Снаге непријатеља биле су јаче од процењених. Између Босута и Босутских шума налазила су се око два ојачана пука, а непријатељ је могао брзо довући и нове снаге.**

ницу и са југа нападне центар села, а после заузимања Отока продужи за 4. српском бригадом;

— 5. српској, на левом крилу борбеног поретка, да избије на пругу Брчко—Оток, заузме железнички мост на Спачви и обезбеди напад на Оток с југа. Једним батаљоном да избије на Бранковце да би спречила бекство непријатеља ка западу, а после ослобођења Отока да настави продор ка Бошњацима.

Заповешћу је одређено да придодата Артиљеријска бригада додели две противтенковске батерије 4. српској и једну 5. српској бригади, а осталу артиљерију да постави на ватрене положаје јужно од Комлетинаца и туче непријатељска положаје на правцу напада дивизије. Штаб дивизије је оставио у резерви 1. коњичку бригаду у Доњем Новом Селу и 31. српску бригаду у Нијемцима. Дивизијска рањеничка прихватница, са две хируршке екипе, организована је у Комлетинцима. Бригадама је још наређено да се 21/22. децембра што више приближе непријатељском предњем крају и укопају. Почетак артиљеријске припреме предвиђен је 22. децембра у 7.50 часова, у трајању од једног сата. Штаб дивизије се пребацио у Комлетинце.[599]

^ 17. часова деиамвјза. извршена је смена батаљона 21. српске ^ригаде на Дтоложајима: од 1. и- 4. батаљона положаје су примили 2. и 3. батаљон. На основу заповести штаба дивизије, бригада се за општи напад на Оток добро припремила. Извиђани су правци напада, успостављена је веза са 4. и 5. српском бригадом, издате су одговарајуће заповести за напад и организовано садејство. /

Из циља н^пада 21. дивизије — да 22. децембра овлада Отоком, обезбеди с југа напад 5. дивизије на Привлаку и продре ка Жупањи — произлазио је задатак 21. српске бригаде: да продре преко Иванићеног салаша (к. 79 на цести Оток—Спачва), јужно од Отока избије на пругу, заузме железничку станицу и нападне са југа и запада на Оток.

Напад су вршили 1. и 4. батаљон овако распоређени: 1. батаљон на десном крилу, до 4. српске бригаде, лево од њега 4. батаљон ојачан четом 3. батаљона, која ее ослањала на 5. српску бригаду. Чета пратећих оруђа и батерије топова 45 мм подржавали су напад оба батаљона. Батаљонима је наређено да у поноћ поседну јуришне полржаје и укопају се до стојећег става. У резерви, 500 м иза споја 1. и 4. батаљона, налазио се укопан на положају 3. батаљон, без једне чете, а у кућама на периферији Комлетинаца, у приправности, 2. батаљон.

^Око 23ГчасаР батаљони су пошли из Комлетинаца, посели јуришни положај и до јутра се на њему укопали. Ту су сачекали и почетак артиљеријске припреме.

Напад је почео према плану. Када је артиљерија пренела ватру по дубини, 1. и 4. батаљон су на јуриш заузели Циглану и прве

[606] *Зборник,* том I, кн». 10, док. бр. 160.

непријатељске ровове, продрли до железничке станице и села, где су заустављени снажном ватром иЗ првих кућа. Затим је непријатељ јаким снагама извршио противнапад и одбацио батаљоне на полазне положаје.

До ноћи непријатељ је извршио још два противнапада на положаје 1. и 4. батаљона, али је оба пута одбачен ка Отоку, уз велике губитке.[5993]

Увече је) поновљен напад на Оток, али сада са 1, 3. и 4. батаљоном. На јуриш је поново заузета Циглана и двадесетак кућа на периферији села. Штаб бригаде се кретао непосредно иза батаљона, који су нападали.[600]

Али, и поред показане храбрости и постигнутог успеха, напад није успе/о. Немци су зауставили нападе 4. и 5. српске бригаде, на крилима, а ангажујући своје резерве 21. српску бригаду одбацили на полазне положаје.

Ноћу 22/23. децембра, 2. батаљон је сменио на положају 1. батаљон.

Према оперативном дневнику 21. српске бригаде, у борби тога дана су убијена 202 немачка војника, а вдлики број их је рањен. Из 21. српске бригаде погинуло је 78, рањено 103, а контузовано 19 бораца. Изгубљено је 8 пушкомитраљеза и 14 пушака. Заплењен је 1 „шарац", 3 аутомата, 3 ракетна пиштоља, 55 ракета и нешто пушчане муниције.

Са каквом се жестином водила борба за Оток показује и чла,-нак Милана Влајина, борца 3. чете 3. батаљона, који је припрем-

»»• Живота Камперелић је записао у свој дневник да је јуриш његове чете заустављен жестоком ватром са периферије села, чета је потом ускочила у немачке ровове у којима је била вода до колена. Борци су од 9.30 до 15 часова остали у њима, јер је ватра косила сваког ко би се из рова помолио. Кад је наређен нов јуриш борци су се једва кретали.

[600] Командант 3. батаљона _ШтЈЦ>J1епа_Родић овако је описао тај упад у Оток: "

„Почев од 9 часова 1. и 4. батаљон и једна чета 3. батаљона јуришајући на немачке положаје доспели су до првих кућа Отока, али су их Немци противнападом одбацили на полазне положаје. Потом су Немци извршили противнапад, али су их батаљони одбацили до Отока. Губици обе стране били су велики

Увече је у напад убачен и 3. батаљон. Са њим сам се непримећен пузећи довукао до испред немачких ровова". Убацили смо бомбе и ускочили у ровове. Немци нису издржали наш јуриш. За њима смо упали у село и заузели двадесетак кућа. Испред две бараке дочекала нас је већа група немачких војника ватром. Борци су их разбили храброшћу која ме је задивила. Наишао сам на заменика политичког комесара чете, Мила Родића. Он је са неколико бораца убацивао бомбе у бараке пуне Немаца и кад год коју убаци подврисне. Видим да је рањен, крв му тече испод ока, па му кажем: „Миле рањен си, иди у превијалиште!", а он ми је одговорио: „Нећу, Пепа да идем назад. Хоћу да истерам ове гадове одавде или да их све побијем".

Немци су нас напали са левог бока и присилили да се повучемо. Код Циглане сам видео већи број изгинулих бораца 2. батаљона. Лежали су као у стрељачком строју.

Била је то прва велика борба 3. батаљона у којој се он огледао са Немцима у јуришу и борби прса у прса. Био сам много искуснији од тих младића, али м'е задивила њихова борбеност и храброст коју су показали".

љен за бригадни лист, али изгледа да никада није објављен. У њему између осталог пише:

„Јуриш... непријатељ се свуда утврдио, нарочито у Циглани, и јаком митраљеском и минобацачком ватром туче наше положаје. Вештим маневром 3. чета обилази Циглану и упада у прве куће на ивици села. Бордч су тешке. Непријатељ је изненађен дрскошћу наших бораца. Фрицеви су избачени из тридесетак кућа. Само се чују аутомати и прасак бомби.

Комесар чете Миле Родић туморан је. Убацио је неколико бомби у куће пуне фрицева, који су почели да јаучу и урлају као зверад ухваћена у гвожђа, али се бране. Један Фриц баца бомбу и она рањава политичког комесара у око и руку. Болничарка Олга Јегдић притрчава му и превија га. Њој су другови тек извадили зрно из леђа. Комесар је превијен, али је Олга по други пут рањена. За обоје је то ситница. Они се придружују борцима и настављају напад.

Ратна срећа као да је окренула леђа политичком комесару. Убрзо је рањен у обе ноге и здраву руку, па се сам извлачи из борбе и одлази у превијалиште. Држи се храбро иако је једно око заувек изгубио и има још четири ране на телу.

Другарица Олга наставила ј.е да превија рањенике под ватром непријатеља, на положају. Она још једном показује колико је храбра, спремна да се жртвује у борби за слободу".[601]

У тешкој борби тога дана, 2. и 3. батаљон 4. српске бригаде, такође, су упали у прве куће Отока, које су Немци били организовали за одбрану и повезали их рововима са бункерима, а ојачали жичаним препрекама и минским пољима. Пред тако организованом одбраном заустављен је напад 4. српске бригаде, а борба је настављена на достигнутој линији испред села. Само је на левом крилу дивизије 1. батаљон 5. бригаде пробио непријатељски положај и усмерио напад ка Брчком. Између њега и 21. српске бригаде посео је положај 2. батаљон 5. српске бригаде, лево од њега 4. батаљон, а 3. батаљон Ђурђевићев стан, тако да је бригада достигла линију: мост на Спачви—Бранковци—железничка станица.

У току 23. децембра настављен је напад 21. дивизије на Оток. Смењивали су се јуриши 4, 21. и 5. српске бригаде са противнападима непријатеља. Губици су били велики на обе стране, али до промене положаја није долазило. У 15 часова упућен је један батаљон 31. српске бригаде да на левом крилу дивизије пресече правац Оток—Врбања. У 16 часова убачена је у непријатељску позадину 1. коњичка бригада у рејоне Жупања и Градиште. Убацивање је извршено преко левог крила дивизије правце|м Рајковача—Бранковци—Врањево.

Штаб и јединице 21. дивизије били су у истом распореду. Штаб је располагао подацима да је у Жупању стигло из Винко-

[601] **Архив ВИИ, К-1042, Ф-5, рег. бр. 31.**

ваца 11 тенкова и 20 камиона и да је непријатељ ојачао своје снаге у рејону Отока.[602]

Ни код 21. српске бригаде 23. децембра није било битних промена. Борба је вођена цео дан, по великом мразу, што је доводило до честих застоја у дејству аутоматског оружја. Хладноћа је била тако јака да су је борци тешко подносили. У рововима западно од Циглане, налазио се 4. батаљон. У њему није било воде, па су им борци обложили под и зидове, а местимично их и покрили шашом, па чак понегде у рововизда ложили и ватре.

У 19 часова'"23. децембра) (према извештају штаба 21. дивизије у 18 часова), артиљеријске припреме, 21. српска бригада је са 2, 3. и 4. батаљоншТ^првом ешелону извршила нов напад на Оток. Придодата и сопственЈг -дртиљерија тукли су циљеве директним гађањам из стрељачког стрОја^Јуриш батаљона заустављен је ватром испред Циглане и села, пред -не;?лачким рововима. Те ноћи борци су чули команде и довикивања немачких војника, који су се упорно, жилаво и организовано бранили из ровоб»>, Док су борци лежали испред немачких ровова почео је. први пут те зиме, да пада снег и убрзо је покрио соемску равницу. Кад је наређено повлачење борци су се пузањем одвојили од непријатеља.

Тога дана 21. српска бригада је убила 65 немачких војника и већи број ранила. Из бригаде је погинуло 40, а рањено 92 борца.[603]

Упркос неуспесима претходних дана, 21. дивизија је настојала да 24. ^децембра новим јуришима заузме Оток. У току ноћи 4. српска бригада 6озуспешно га је нападала. Напад 5. српске бригаде правцем Привлака—Оток такође се завршио неуспехом. Око 12 часова, 31. српска бригада пребацила се из Нијемаца у Доње Ново Село. Један њен батаљон избио је, код моста на Спачви, на пругу Брчко—Оток и присилио воз са немачким војницима да се врати у Брчко. Коњичка бригада је дејствовала у рејону Жупање, а артиљеријска се формирала у Сремској Митровици.

У зони напада 21. српске бригаде непријатељ је упорно бранио Оток и противнападима покушавао да одбаци бригаду што даље од својих положаја. Он је користећи маглу, 24. децембра напао положаје 2, 3. и 4. батаљона, које су они били заузеши у борбама претходних дана. Батаљони су ватром целокупног пешадијског наоружања и пратеће артиљерије одбили јуриш непријатеља и одмах прешли у противнапад. Борци су искочили из ровова и јуришајући за Немцима стигли до испред села, где су поново заустављени жестоком ватром. Убрзо гд ттодигла магла па се стрељачтти гтр"ј б^{0}"^{14}-љона нашао испред немачких ровова. На батаљоне приковане за земљу непријатељ је отварао жестоку ватру из непосредне близине. Тек кад је наишао нови талас магле батаљони су се под њеном заштитом повукли.

Око 18 часова 1. батаљон 21. српска бригаде сменио је на положају 4. батаљон, који се повукао у Комлетинце на одмор. Ре-

[602] *Зборник,* том I, књ. 10, док. бр. 153 и 170.
[603] Архив ВИИ, К-1040, Ф-4, рег. бр. 1/1.

зервни положај посео је 3. батаљон. У додиру са непријатељем остали су 1. и 2. батаљон, чета пратећих оруђа и батерија топова калибра 45 мм, који су постављени у стрељачки строј батаљона. Веза са суседима, 4. и 5. српском бригадом, била је стална и чврста. Штаб бригаде/ налазио се око 800 м иза борбеног поретка 1. и 2. батаљона, у једној пољској кућици.

У току дана убијено је 13 немачких војника, а већи број их је рањен. Из бригаде је погинуло 6, а рањено 30 бораца.

Напади на Оток настављени _су и 25. децембра, али смањеном жестином. ГГрекб^дана" Је^ТГ^сртска^игада" отаарШТа""жест*оку ватру, а уваче су две групе њених бораца упале у Оток, разбиле 4 утврђене куће и убиле неколико немачких војника. Пругу Брчко—Оток минирала је 31. српска бригада, а у Шид је пребачена 1. коњичка бригада. Остале јединице и штабови били су на истим положајима.

Испред положаја (ровова) 21. српске бригаде налазили су се немачки ровови, удаљани око 200 м. По облачном времену и јаком мразу бригада је и 25. децембра јуришала на њих. После артиљеријске припреме, и уз подршку пратеће артиљерије и минобацача, 1. и 2. батаљон су у 11.15 часова извршили јуриш на непријатеља. Јуриш је одбијен, рањено је 10 бораца, а батаљони су се повукли у своје ровове.

Линија борбеног додира испред Отока остала је непромењена и 26. децембра. У распореду бригада 21. дивизије извршене су промене: 4. српску бригаду, која је повучена на одмор у Комлетинце, сменила је 31. српска бригада; 21. српску по један батаљон 5. и 31. српске бригаде; 5. српска бригада остала је на истим положајима. Од артиљеријске бригаде, која се још формирала у Сремској Митровици, у састав дивизије дошао је један дивизион. Остале јединице и штаб дивизије налазили су се у Комлетинцима.

У 6 часова 26. децембра, 21. српска бригада је кренула са положаја у Доње Ново Село, где се у току дана прикупила ради одмора и сређивања. Живота Камперелић, заменик политичког комесара чете у 4. батаљону записао је тога дана у свој дневник:

„Стварно смо издржали велике напоре и поднели огромне жртве. Више од две трећине нашег батаљона избачено је из строја, али се батаљон показао примерно. Морал је био на завидној висини, херојски се ишло на јурише и у смрт. Нико од другова није ни покушао да се извуче од јуриша кад је био наређен.

*Никада нећу заборавити Оток. Толиме жртве, а још није пао. Жао ми је свих палих другова, а највише Вора *Магуљца. Био је то узоран младић и свестран таленат, који би много дао у слободи. Обликовао је насловну страну батаљонског листа. Али, за слободу се мора борити, а у борби падају жртве. Скупа је слобода".*

Према изваштају штаба 21. српске бригаде од 27. децембра, у борбама за Оток од 22. до 26. децембра 1944. бригада је изгубила: погинулих — 3 командира чета, 2 заменика командира чета, 7 ко-

мандира водова, 18 десетара, 79 бораца, 1 заменика политичког комесара чете, 4 делегата вода, 1 руководиоца СКОЈ-а батаљона, 9 болничарки, укупно 124 борца и руководиоца; рањених — командант бригаде, 4 командира чета, 7 заменика командира чегта, 3 политичка комесара чета, 6 заменика политичких комесара чета, 6 командира водова, 10 делегата водова, 20 десетара, 179 бораца и 10 болничарки, укупно 240 бораца и руководилаца, а контузованих је 10 бораца и руководилаца. Укупно је за 5 дана борбе, избачено из строја 21. српске бригаде 374 борца и старешине..

Од наоружања је изгубљено: 8 аутомата и 14 пушака.

У истом том периоду убијено је 280 непријатељских војника, 2 су заробљена, а број рањених није утврђен. Заплењено је: 1 „шарац", 3 стројнице (аутомата), 3 ракетна пипугоља, 55 ракета и 2.000 пушчаних метака.[604]

На исход борби за ослобођење Отока непосредно је утицала неодлучност дивизија 1. бугарске армије у нападу на свом правцу, пгго је омогућило немцима да резерве ангажују против 1. пролетерског корпуса~пре~света против "57 и 21. дивизије у~ре]ону Привлаке и ОГоКа: Нпсле-**петчЈдневнИх** борбиГ бд' 2'2! д6~"25Г~децембра 1. пролетерски корпус је одбачен на полазне положаје са којих је 22. децембра кренуо у напад. Штаб 1. пролетерског корпуса известио је 26. децембра 1944. године Врховни штаб НОВ и ПОЈ:

„Непријатељ упорно и по сваку цену брани Оток. Довлачи већа појачања и моторизацију. До сада су се у борби са нама испољили делови: 1. алпске, 117, 118. и 264. пемачке дивизије. поред усташких јединица. ЋашТГ~губп/ци у мртвима, рањенима и смрзнутим износе до *2.000, међу којима је знатан део руководилаца. Непријатељу је избачено из строја око 2.500 војника и официра. Заплењено је 25 аутоматских оруђа. Јединице смо морали повући источно од Отока"}*[605]

Овим борбама за Оток завршена је депембарска офанзива 1. пролетерског корпуса, у којој је он за три недеље пробио немачку „Црвену" и ..Нибелуншку линију" и напредовао око 50 км према западу. Али, није успео, ни после крвавих и тешких борби и великих губитака, да у рејону Оток—Привлака пробије његову последњу „Зелену линију" — већ је пред њом заустављен.

Од 22. до 26. децембра штаб 1. пролетерског корпуса налазио се у_ Нијемцима, а штаб 21. ливизите у Комлетинцима. Сутрадан, 27' децембра, штаб корпуса се повукао у Шид, а штаб дивизије у Нијемце.

[604] ***Зборник, том* I, књ. 10, док. бр. 159. Изнети подаци о губицима својим и непријатељеким слажу се са оперативним дневником 21. ерпске бригаде, сем што се у дневнику наводи да је рањено 240, а контузовано 19 бораца, а од непријатеља заплењена још два двогледа. (Архив ВИИ, К-1041, Ф-4, рег. бр. 1/1).**

[606] *Зборник,* том I, кн». 10, док. бр. 160.

ПОСЛЕДЊА БОРБА 21. СРПСКЕ БРИГАДЕ

Од 27. до 31. децембра јединице 21. дивизије водиле су свакодневно мање борбе са непријатељем. Повремено је отварана артиљеријска ватра, вршена су извиђања и мања померања јединица. За то време 21. српска бригада налазила се на одмору у Доњем Новом Селу, 4. у Комлетинцима, а 5. и 31. на положајима испред Отока.

Увече 27. децембра, сви штабови батаљона 21. српске бригаде одржали су састанке са командама чета на којима су анализиране последње борбе. У 4. батаљону је због великих губитака расформирана једна (4) чета и од пет дотадашњих формиране четири. Слично је било и у осталим батаљонима. Време одмора до 31. децембра искоришћено је за обуку бораца и срређивање јединица.

Због нбуспеха у борби са Немцима и појачане активности профашистичких елемената у 1. бугарској армији, штаб 3. украјинског фронта је одлучио да је повуче са сремског фронта. Читав фронт од Дунава до Саве примио је 1. пролетерски корпус НОВЈ. Штаб корпуса је 31. децамбра .1944. године наредио дивизијама да од Бугара приме положаје, које су до тада држали:

— 5. дивизија сменила је 2/3. јануара 1945. године 3. бугарску дивизију у зони — десно Сотин лево Грабово;

— 1. пролетерска 1/2. јануара 8. бугарску дивизију у зони — десно Грабово лево Оролик;

— 21. дивизија проширила је своју зону на север до реке Босута, где је примила део положаја 5. дивизије;

— 11. дивизија, као корпусна резерва разместила се на просторији Илинци—Мала Вашица—Товарник, и

— 1. коњичка бригада, у рејону Адашеваца.[606]

После те цромене, одноono проширивања зоне дејства 1. пролетерског корпуса изменио се и његов задатак. Уместо дотадашњих офанзивних дејстава дивизије су добиле одбрамбене задатке.

На основу горњег наређења штаб 21. дивизије је 31. децембра заповедио бригадама да заузму нов распоред:

— 4. српска, са противтенковском батеријом 3. дивизиона 21. артиљеријске бригаде, у Рипачу, с тим да до 16 часова смени јединице 5. дивизије и поседне рејон десно од реке Босута, лево до Црита (1 км северно од пута Оток—Комлетинци), са резервом у северном делу Комлетимаца и задатком да затвори правац Привлака—Комлетинци;

— 31. српска, са две противтенковске батерије 3. дивизиона 21. артиљеријске бригаде (једна на Кривачи, доуга на к. 84 и 87) да се постави у центру одбрамбене зоне дивизије, десно од Црита лево од Дриња (закључно), са резервом на западном делу Комлетинаца и задатком да затвори правац Оток—Комлетинци;

— 21. српска, са батеријом топова калибра 45 мм, сменила је 5. српску бригаду и посела положаје десно од Дриња, преко Иванетићевог салаша, лево до Спачве и Ђурђевића стана, са резервом у југозападном делу Комлетинаца;

[606] *Зборник,* том I, кн». 10, док. бр. 160.

— 5. српска, после смене пребацила се у Доње Ново Село, у резерву, с тим да са два батаљона постави обербеђење према Босутској шуми, а са два батаљона буде у резерви;

— дивизион калибра 76 мм 1. југословенске бригаде посео је ватрене положаје у рејону Комлетинаца, и

— штаб дивизије са приштапским и позадинским јединицама у Нијемцима.

Штабовима бригада је наређено да смену изврше у први мрак, ради очувања тајности, да основне и резервне положаје добро утврде и маскирају, да снаге економично распореде и обезбеде! највећу борбену готовост и убојност јединица.[607]

У 17 часова 21. српска бригада кренула је, по хладном вре>-мену, снегу и ветру, из Доњег Новог Села. На пролазу кроз Комлетинце оставила је 4. батаљон у својој резерви, избила на први положај и око пола ноћи смвнила 5. српску бригаду. После смене 5. српска бригада се пребацила у Доње Ново Село да се одмори и среди. Уједно је са два батаљона обезбеђивала леви бок дивизије, од Босутских шума. Штаб 21. дивизије са приштапским и позадинским јединицама и даље је остао у Нијемцима.

Одлуком Врховног команданта од 1. јануара 1945. године НОВЈ је преименована у Југословенску армију. Од 1. пролетерског корпуса (1. и 6. пролетерска, 5. 11, 21. дивизија и 1. коњичка бригада, јачине око 55.000 бораца) формирана је 1. армија. Штаб 1. пролетерског корпуса постао је штаб 1. армије.[608]

Сремски фронт се 1. јануара 1945. године протезао линијом: Дунав—Сотин—Берак—Оролик—Превлака—Оток—Врбања—река Сава. Насељена места дуж фронта, која су иначе била на узвишењима, држали су Немци. У зони 21. дивизије тај дан је прошао релативно мирно. Само је у рејону 4. српске бригаде отварана обострана артиљеријска ватра. Уз то су све три бригаде у непосредном додиру са непријатељем — 31, 21. и 4. — упућивале извиђачке патроле ка непријатељским положајима, а 5. српска бригада ка Босутским шумама.

За 21. дивизију^ најмирнији дан на сремеком фронту био је 2. јануар 1945. годинеГ иое стране СУ иопо.љиле мању арти.ткериЈск-У активност у рејонима одбране 4. и 31. српске бригаде, док је немачка артиљерија читав дан повремено отварала ватру по целом рејону одбране 21. српске бригаде. Штаб бригаде је увече сменио батаљоне на положајима: 1. и 4. батаљон примили су положаје у непосредном додиру са непријатељем, а 2. и 3. батаљон су повучени у резерву, на југозападну периферију Ком^ртиттаттд [609]

[607] *Зборник,* том I, књ. 10, док. бр. 164, и књ. 18, док. бр. 5.
[608] *Зборник,* том I, књ. 18, док. бр. 15.
[609] *Зборник,* том I, књ. 18, док. бр. 57 и 59. Према већ цитираним забелешкама Владимира Дујића, дивизијеки комитет КПЈ је 2. јануара 1945. године, на састанку у Комлетинцима, анализирао „последње операције" и закључио: да је непријатељ у Отоку потцењиван, да садејство 4. српске бригаде при нападу на Оток није било добро и да проблем везе још није решен.

Али, стварна ситуација испред 21. дивизије није била тако мирна, као што је изгледало.

Штаб 34. немачког армијског корпуса наредио је 26. децембра штабу 7. Ср дивизије „Принп Еуген" да припреми противнапад на правцу Оток—Комлетинци—Нијемци, одбаци 21. дивизију од пруге Брчко—Оток и обезбеди несметан саобраћај на њој. Тек 31. децембра командант корпуса је одлучио да противнапад почне у зору 3. јануара 1945. године. Немци су за противнапад поред "групе „"Ајнзале", која је била у непосредном борбеном додиру са јединицама 21. дивизије, прикупили у рејону Отока још две борбене групе: прву борбену групу 7. СС „Принц Еуген" (14. пук 7. СС дивизије „Принц Еуген", 21. ловачки пук 11. ваздухопловне пољске дивизије 11. ваздухопловни извиђачки батаљон, 1. ваздухопловни батаљон за осигурање и 1010. тврђавски пешадијски батаљон) и, другу борбену групу „Бургемајстер" (ојачани 524, гренадирски пук 297. пешадијске дивизије).

Противнапад су подржавали: 202. тенковски батаљон, самоходни артиљеријски дивизион „Скендерберг", 2. батерија 11. противтенковског артиљеријског дивизиона и 118. инжињеријски батаљон. Прикупљене снаге за противнапад имале су укупно око 10.000 војника, 30 тенкова и самоходних топова. Иза њих се прикупљала 41. немачка дивизија, приближно исте јачине.[610]

Носилац противнапада била је борбема група 7. СС дивизије „Принц Еуген". Нападала је главним снагама правцем: Спачванске шуме—Комлетинци—Нијемци, преко положаја 21. српске бригаде у леви бок 21. дивизије. Припреме за тај подухват Немци су успешно прикрилњ Чак су и тенкове. артиљегоијска оруђа и камионе обојили белом бојом, а војницима обезбедили бела (маскирна одела).

Немачки противнапад у зору 3. јануара 1945. године изненадио Је и штаб 21. дивизије и штаб 1. армије односно њихову извиђачко-обавештајну службу. Ова служба и јединице у непосредном додиру нису уочиле немачка прегруписавања и концентрације који су вршени од 26. децембра до 2. јануара. Из оног што је откривено погрешно је закључено да су непријатељеве намере дефанзивне природе. У изештају штаба 21. дивизије од 6. јануара 1945. године, непосредно после немачког противнапада, поред осталог, пише:

„О непријатељској припреми за противнапад нисмо имали никаква обавештења, сем то да је 2. ов. мес. увече дошло 10 камиона са нешто пешадије од Привлаке".[611]

Зима 1944/45. године била је хладна, мразовита и богата снегом. У Срему СУ јаки мразеви почели око 20. децембоа. када Је пао и први сцекг. До првих мразева вода се већ била повукла из Бо-

«[10] **Љ. Пајовић, Д. Узелац и М. Ђелебџић, Сремски фронт 1944—1945, стр. 155.**

[611] ***Збо-рник,* том I, књ. 18, док. бр. 5.**

еутских и Спачванских шума. Јаки мразеви и ветар брзо су исушили и замрзли влажно и раскаљано земљиште, па је оно постало проходно и ван путева не само за пешаке већ и за моторна возила и тенкове. На мочварама, каналима и рекама ухватио се лед, а преко њега је пао сндг. Читава зона 21. дивизије, укључујући и непоседнути део до реке Саве, тлк_о јд постала тртткт> гтрпуптна Противтенковска артиљерија 21. дивизије (12 топова калибра 45 мм 3. дивизиона 21. артиљеријске бригаде и 7 топова (ЗИС) калибра 76 мм дивизиона 1. југословенске бригаде) са поседнутих положаја, углавном, је затварала правце Оток—Комлетинци и Привлака—Комлетинци. Али је зато правац Босутске шуме—Комлетинци остао недовољно поседнут и затворен потребним противтенковским средствима, а Немци су у противнападу баш туда упутили своје главне снаге ојачане тенковима.

Бригаде 21. дивизије затеткле су се 3. јануара 1945. године ујутру у распореду који су заузеле 31. децембра увече, између река Босута и Саве, са предњим крајем на линији: Босут—к. 83—к. 81——Скела—шума Рипача—к. 87—Црито—канал поред к. 84—Дриње——к. 82—Иванетићев салаш—река Спачва (ивица Босутских шума)——река Сава. Положаји 21. српске боигаде били СУ око 300 м испреп железничке пруте Брчко—Оток. Од око 36 км од Босута до Саве бригаде 21. дивизије су поселе само 9 км (на десном крилу), док је око 27 км, исцред Босутских шуу.а, било непоседнуто. Снаге за затварање овако широког фронта биле су тако мале да њихов било какав распоред не би могао да поправи њихов тежак положај. Немцима је погодовало постигнуто изненађење и гласине које су лансирали да ће они напустити Оток.

Штаб дивизије је 31. децембра скренуо пажњу јединицама „да предњи и прихватни положаји морају бити добро утврђени и маскирани". Тај задатак није доследно спроведен. Положаји и рововн били су мале дубине и плитко ископани. Утврђивање у целини било је недовољно развијено.

У рејону одбране 21. српске бригаде, 2. јануа,ра увече дошло је до промена. Из Комлетинаца су око 17 часова кренули 1. и 4. батаљон и до 23 часа примили положаје од 2. и 3. батаљона, који су до тада били у непосредном додиру са непријатељем. Противнапад непријатеља затекао је бригаду у овом распореду: на десном крилу првог положаја био је 1. батаљон, са батеријом топова калибра 45 мм, а 4. батаљон, такође са батеријом топова калибра 45 мм, на левом крилу. Штаб бригаде, 2. и 3. батаљон, бригадна болница и комора налазили су се у Комлетинцима.

Испред фронта 21. српске бригаде 2/3. јануар била је обична ратна ноћ на линији додира две зараћене стране. Ништа није наговештавало противнапад непријатеља. Унедоглед се простирала снежна белина. Ноћну тигцину повремено је реметило штеткање митраљеза из рејона Отока и пролазак возова пругом Брчко—Оток.

У 3.30 часова 3. јануара (према оперативном дневнику штаба 21. дивизије у 4 часа) непријатељ је минобацачком ватром засуо

положаје 1. и 4. батаљона, а артиљеријском ватром остале јединице у КомлетинцимаЈ[15]~

Штаб дивизије је по првим извештајима, избору циљева, јачини и систематичности ватре оценио да је то почетак напада већих размера и наредио бригадама да се припреме за одбијање напада непријатељске пешадије, што су оне учиниле. Истовремено је о томе обавестио штаб 1. армије и тражио да једна бригада, са већим бројем артиљеријских оруђа из најближе дивизије, хитно поседне мостобран и леву обалу Босута у Нијемцима, ради прихватања јединица 21. дивизије.

У 4.30 часова минобацачи су пренели ватру у дубину, а борбена група 7. СС дивизије „Принц Еуген", са око 15 тенкова, кренула је у цротивнапад, главним снагама на положај 21. српске бригаде, основним правцем: Ђурђевића стан—ивица Босутских шума——Доње њиве—к. 90 пужно од Комлетинаца)—Чуковац—Нијсмци. На осталом делу линије додира јединица 21. дивизије Немци су само ватром вршили притисак.

Кад је немачка пешадија кренула у напад био је још мрак. Од снажне артиљеријске ватре, у прво време, нису се чули тенкови. А и кад СУ по звуку откривени. тешко их је било уочити, бело обојене, док се нису сасвим приближили. Иза њих је наступала пешадија такође у белим маскирним~оделима. Кад су их уочили~ борци 1. и 4. батаљона су отворили ватру, али их нису могли зауставити. Непријатељ је прво заузео Ђурђевића стан (на левом крилу бригаде), а ЗаТНМЈЗазбиД. 1 *V* 4 бататт,г>м *и* ттда ттрптт-тртоцтгт. ске батерије у њиховом саставу, заузео њихове положаје и одбацио их ка Комлетинцима. Не заустављајући се непријатељ је продужио продор између Комлетинана и Доњег Нптчпг Сеша ка Чуковп^у, заби^атући ктпиц између 5. српске бригаде и осталих јединица 21. дивизије.[613]

[612] **Почетак немачког противнапада затекао је у Комлетинцима: штабове 4, 21. и 31. српске бригаде, по 1 до 2 њихова батаљона, приштапске и позадинске јединице бригада, а из штаба 21. дивизије био је ту политички комесар Младен Млађа Марин, који се до пола ноћи задржао на састанку дивизијског комитета КПЈ.**

[613] **Износимо из сваког батаљона по једно сведочење о почетку немачког противнапада.**

Живота Камперелић, заменик политичког комесара 1. чете 4. батаљона записао је у свој дневник:

„Око 23 часа пронела се вест да ће Немци извршити напад из Отока на наш положај. Избио сам са патролом пред непријатељски положај да то проверим. Посматрали смо их изблиза и нисмо приметили никаквог знака припрема за напад. Свуда је био мир, у недоглед се пружао снежни бели покривач, а са ивице Отока чуло се неколико рафала. Вратили смо се на свој положај уверени да неће бити напада.

Пред зору је из Отока отворена артиљеријска ватра по Комлетинцима, а минобацачка по нашим положајима. Убрзо су се чули и тенковски мотори, а примећен је и покрет тенкова и пешадије. Ускоро је отворена обострана пешадијска ватра. Везу са штабом батаљона нисмо могли ухватити. Мало каеније видим један тенк, бело обојен, прелази канал који смо били посели, а други иде право на команду чете. Наше лево крило повукло се без наре-

Са првог одбрамбеног положаја 21. српска бригада се под борбом повлачила преко Господских њива према Комлетинцима. Даља одбрана дивизије зависила је од организованог поседања прихватних положаја испред Комлетинаца.

Према процани штаба дивизије, непријатељ је тежио да што пре заузме прелаз преко моста у Нијемцима, а потом разбије одсечене јединице 21. дивизије у рејону Комлетинаца и лакту Босута. На основу тога штаб дивизије је бригадама око 6 часова дао ове задатке:

— 4. и 31. српској бригади да по сваку цеиу бране своје положаје, које је непријатељ нападао мањим пешадијским снагама, с тим да по један батаљон упуте у јужни део Комлетинаца ради његове одбране; 31. српској, поред тога да једним батаљоном нападне у леви бок непријатеља, правцем ка Ђурђевића стану; 21. српској, да нападне непријатеља из Господских њива (лево од батаљона 31. бригаде) ка Босутским шумама; 5. српској да са два батаљона из резерве изврши противнапад у чело непријатељског кли-

ђења. Повлачи ее и команда чете: командир Јован Вицо, политички комесар Милош, ја, обавештајни официр Врањеш и неколико бораца са нама. Тако смо стигли до испред Комлетинаца ..."

Марица Николић-Павловић, санитетски референт 1. батаљона овако се сећа почетка напада:

„Штаб 1. батаљона је спавао у једној пољској кућици. Било ми је хладно па сам око 2 часа устала, изашла напоље и срела командира пратеће чете Марјана Станковића, који ми рече:

— Брзо зови Гојка! Немци нешто спремају!

Кад Гојко Скакић, командант, дође Марјан му рече да чује рад мотора и да Немци спремају напад. Командант је ослушкивао, обилазио чете, вратио се, али није ништа сумњиво приметио. ОЛ Брчког те ппошао воз за Оток. Одједном је почела артиљеријска и минобацачка брза паљба. ГоЈко "је телефоном известио команданта бригаде о томе, па отрчао код батерије топова калибра 45 мм и назад вратио...

Убрзо смо чули приближавање тенкова. Наши минобацачи су отворили ватру... Поче и јака пешадијска ватра дуж целе линије фронта. Лево од нас избише тенкови. Батерија једва испали неколико граната... Батаљон се повлачио без наређења. Кроз прозорче на кућици Гојко нам је наредио:

— Што брже купите ствари и за Комлетинце!

Коракнух ка вратима, а Гојко ме зграби за крагну кроз прозорче извуче напоље и рече: „Немци". Изгубих једну чизму. Сјурисмо се у јарак. Гојко је издавао нека наре^ења, а ј а се вратих да код кућице потражим чизму. Видим кроз прозор Немац пуца у нашег телефонисту Сел Ијмра и он пада. Г. "" —

Повлачимо се ка Комлетинцима. Немци нас сустижу. Гојко нам даде знак. Нас неколико заузесмо заклоне. Сачекасмо Немце, бацисмо бомбе, отворисмо ватру и они устукнуше, али одговорише. Ранише Гојка. Брзо га превих па настависмо покрет ... Погубисмо се ...

Трчећи улазим у Комлетинце. Знам лозинку и стражар ме пушта, али кад га упитах за команданта он декну:

— Пролази шта се тебе тиче командант!

Настало је објашњавање између мене и стражара. Поред нас се отвори прозор и у њему појави глава човека, који ме упита шта се расправљамо. Узбуђено му кажем: „Немци су пред селом — где је штаб 21. бригаде?" Он ми показа и нестаде у прозору. Настављам да трчим. Прво будим санитетског референта бригаде, па остале ..."

Укопавање на Сремском фронту, испред Отока, децембра 1944. године.

Топ 21. српске бригаде за време дејства на Оток 23. децембра 1944. године.

Литраљез »Максим«, из 2. батаљона, у дејству испред Отока 25. децембра 1944. године

7ништени вагони на прузи Брнко - Оток, 28. децембра 1944. године.

на, између Босутских шума и Дугих њива, правцем Топаловића стан—Ђурђевића стан и заустави продор непријатеља. У 6.30 часова штаб дивизије је наредио евакуацију комора у Илачу, а болница у Бачинце. Сва настојања штаба дивизије била су усмерена на заустављање продора Немаца и обезбеђивање организованог извлачења 21. дивизије на леву обалу Босута.

Већ на почетку напада поремећене су везе између штабова и јединица, а нешто касније и прекинуте, па су наређења споро преношена. Када су два батаљона 5. српске бригаде из Доњег Новог Села избила до положаја које је требало да поседну, на њима се вођ налазио непријатељ. Са челом непријатељског клина 3. и 4. батаљон 5. српске бригаде сукобили су се око 7 часова код к. 90, одмах по изласку из Доњег Новог Села. До 8 часова ту ре вођена жестока борба у сусрету. Тада су Немци убацили у напад 'нове снаге пешадије и све расположиве тенкове и пробили положај 5. српске бригаде. Њен 3. батаљон одбацили су ка југу, у Доње Ново Село, а 4. батаљон ка северу, али се он, уз велике жртве, пробио у састав своје бригаде. Немци су тада избили у Чуковац, на цести Комлетинци—Нијемци. Основни ппавац повлачења јединица 21. дивизије тиме је био цресечен.

Противнапад јединица 21. дивизије у чело и леви бок уклињеног непријатеља није успео. Немци су из Чуковца наставили продор делом снага (8 тенкова ојачаних пешадијом) ка Нијемцима, и у 8.45 часова избили на мост преко Босута, где су заустављени, а другим делом снага *П* тенкова и јаке снаге пешадије^ напали су, око 8 часова, Комлетинце од Чуковца (на истоку), Доњег Новог Села (на југу) и од Отока (на западу).

Почетак артиљеријске припреме штабови и јединице у Комлеггинцима нису одмах схватили као почетак напада већих размера, па су луго остали неактивни. Узбуњивање јединица, евакуација позадинских јединица и поседање прихватних положаја почело је са закашњењем, кад су Немци већ били пред селом.

Евакуација позадинских јединица извршена је само делимично, и то углавном наорганизовано, на брзину, како се ко снашао од нижих старешина. Болница 21. српске бригаде евакуисана је.-најорганизованије, иако у последњем моменту. Кад је обавештен од референта санитета 1. батаљона да су Немци продрли испред села, референт санитета бригаде <ЗЈЕарко Бесара~Уамоинипијативно је наредио управнику болнице, да болницу што пре пребаци преко моста/ на Босуту у Нијемце.

Захваљујући будностиЈ^^одреадости политичког комесара болнице и боопа на лечењу^Ота Колца) болница је до издавања овог-наређења била спремна за покрет па је одмах кренула за Нијесмце. На десет запрежних кола били су утоварени тешки рањеници и Део опреме, а лаки рањеници и болничарке кренули су пешке за колима. Запрежна кола су прошла кроз Чуковац пре избијања немачких тенкова у село и крећући се испред немачких тенкрва пребацили се преко моста у Нијемцима~~на леву обалу Босута. Лаким рањеницима и болничаркама Немци су у Чуковцу пресекли правац

повлачења ка Нијемцима и одбацили их на север ка Ђелетовцима. Пресечено је повлачење и свих осталих јединица ка Нијемцима.

Најдраматичнија борба са немачким танковима и пешадијом вођена Је на ~прилазима и у селу Комлетинци. Седам немачких тенкова праћени Јаким снагама пешадије креНужз је у напад са истока, југа и запада на браниоце села.

После узбуњивања јединице су на брзину добиле задатке и поселе положаје испред села у моменту кад је непријатељ већ нападао. Ипак, правац са истока, од Чуковца затворили су 2. и 3. бат^љон 21. српске бригаде, са југа од Доњег Новог Села 2. батаљон 31. српске бригаде, а са запада од Отока 1. батаљон, без чете, 4. српске бригаде. Од Отока ка Комлетинцима повлачили су се 1. и 4. батаљон 21. српске бригаде. На свим прилазима селу, а потом у селу дошло је до тешке и неравноправне борбе са немачким тенковима и пешадијом.

Три немачка танка са јаким снагама пешадије пошто су обишли Комлетинце с југа избили су на његову источну страну и кренули у напад на село. Њихов напад су испред села зауставили 2. и 3. батаљон 21. српске бригаде, али за кратко. Тенкови су брзо уништили два топа 76 мм и са пешадијом се незадрживо пробијали ка селу. Под ватром немачких тенкова и пешадије батаљони 21. српске> бригаде су се под тешком борбом постепено повлачили периферијом села ка северу.[614]

На прилазима Комлетинцима с јужне и западне стране, такође је вођена жестока борба. Задржавању напада непријатеља на тим правцима много је допринела авијација. По шест авиона је стално тукло у бришућем лоту непријатељску живу силу и тенкове, наносили им гуоитке и успоравали покрет. Под" великим притиском непријатеља, и уз обостране велике губитке, јединице су се под борбом повлачиле кроз Комлетинце према северу. Јединице су се помешале на уском простору, што је отежавало организованије вођење борбе. И у таквим условима борци су се борили на живот и смрт, на блиском одстојању, за сваку кућу, двориште и улицу. Око 11 часова непријатељ је заузао Комлетинце и побио заробљене рањенике.

[814] Жестину борбе илуструју губици 3. батаљона: цео штаб батаљона, осим заменика политичког комесара, избачен је из строја. Погинули су: МиоДРаг Вуковић (Миле...Сељак), политички комесар батаљона, командири чета Душан Мандић и Митар Кецман и 10 бораца. Рањени су: Петар Пепа Родић, командант батаљона, Ђура Лемић, заменик команданта "батаљона, Лепосава Лепа Мршић, омладински руководилац батаљона, Павле Балент, политички комесар чете, Драган Марић и Никола Мандић, командири чета. и 15 бораца.

о тој борби, тадашњи командант батаљона, Петар Пепа РОДИЋ каже: —

„Био је то најжешћи сукоб 3. батаљона са Немцима. У строју са борцима борио се и штаб батаљона. Чланови штаба су командовали, отварали ватру и бацали бомбе. Недалеко од мене Миле Сељак се два пута подиже и сваки пут баци по једну бомбу међу Немце. Тпећи ПУТ се полигао ц викнуо: „Паљба..." па пао тешко рањен. Изнела га је болничарка Рада са јед-ним борцем. Неки минут касније је умро. Наред бом. Ускоро, на периферији села и ја сам рањен. повукли смо се под борбом ка северу".

Око 10 часова у Нијемце је стигла из Илинаца 5 (козарачка) бригада 11. дивизије, а из Винковачких Бановаца 1. пролетерска бригада 1. пролетерске дивизије. Оне су прихватиле борбу са непријатељским снагама која су сат раније заустављене на десној обали Босута и прешле у противнапад правцем Нијемци—Комлетинци.

До 11 часова 5. српска бригада водила је борбу код Доњег Новог Села, када се до ње пробио 4. батаљон 1СОЈЛГ је цродбром Немаца био одсечен, а затим се под борбом повлачила ка Подграђу. До 13 часова пн^ рр тЈррбдциттд налеву обалу Босута, задржавајући мањи мостобран на десној

Са линије Комлетинци—Нијемци непријатељ је продужио напад ка северу, а са линије Босут—Привлака—Оток ка истоку покушавајући да у окуци Босута потпуно уништи јединице 21, 31. и 4. српске бригаде.

Повлачење јединица из Комлетинаца прихватио је 4. батаљон 4. српске бригаде са положаја к. 83—Старо Село. Јединице су се повлачиле основним правцем: Комлетинци—Старо Село—Бојара——Босут. Из Старог Села део јединица је скренуо ка североистоку у правцу Ђелетоваца.

Немци су нападом низ реку Босут покушали да јединице 21. дивизије одбаце од места прелаза, спрече им пребацивање на леву обалу Босута и униште их у окуци реке Босуте. Одлучна одбрана 4. српске бригаде онемогућила их да остваре тај циљ. Преко порушеног дрвеног моста, у рејону Бојаре, постављене су даске преко којих се прелазило у Колони по један. Због мале пропусне моћи прелаз Је дуго трајао. Јединице су стизале пред мост доста измешане, али су се у реду и безбедно до 13 часова пребациле на леву обалу. Последња се пребацила 4. српска бригада и посел"а леву обалу, од Ђелетоваца до канала Савчине.

Артиљеријске јединице нису ни издалека биле на висини задатка у овој борби: споро су отварале ватру, која је уз то била непрецизна, а непријатељ их је брзо откривао и уништавао. Дивизион калибра 76 мм 1. југословенске бригаде, којим је дивизија била ојачана, посада је напустила испред прелаза у рејону Бојаре, оставила топове у колони преко реке уместо да ва- тром штити шрелаз јединица.

[615] Према забелешкама Владимира Дујића, командант 21. дивизије је изјавио, у расправи о овим догађајима, 7. јануара 1945. године, да је 5. српска бригада ..без нарр^р^Д нлпугтила ГРЛО"

[616] Противнапад Немаца затекао је артиљерију дивизије у формирању. Њене прве две батерије први пут су учествовале у борби 26. новембра 1944. године. Од 1. децембра у Сремској Митровици се формирала и обучавала 21. артиљеријска бригада. Последњих дана децембра 1944. у борбу је уведен само њен 3 (противтенковски) дивизион. Он је 3. јануара две батерије био придао 31, а једну 21. српској бригади. Нападе дивизије до тада подржавао је артиљеријски пук Црвене армије (шест батерија са 24 топа калибра 76 мм). Тај пук се 2. јануара по дану повукао са положаја у рејону Комлетинаца. Његове положаје посео је артиљеријски дивизион 1. југословенске бригаде, знатно мањих ватрених могућности.

Низводно од порушеног моста до Ђелетоваца јединице су прелазиле Босут у правцу кретања. Због равне површине и високог снега, неке јединице су прешле Босут, а да то нису ни приметиле; испод оних који су наишли у великим групама лед је пукао, па су они упали у воду а неки се и подавили; код трећих је непријатељ артиљеријском и минобацачком ватром разбио лед, па су реку прегазили. Босут је био широк 30 до 40 м, а. дубок борцима до пазуха. Извиђање, избор и уређење места прелаза нису вршени. Када је лед испод бораца почео да пуца прелаз је настављен на већим одстојањима и растојањима, без опреме, лаганим кораком, а организована је и служба упозорења и спасавања. Јединице које су организовано прелазиле; Босут имале су веома мале губитке.[617]

Главнина 21. дивизије пребацила се на леву обалу Босута до 13 часова и посела је за одбрану. Једино је 5. српска бригада код Подграђа држала мостобран. Већи број мањих група, које су заостале на десној обали Босута, прикривене су сачекале ноћ па се пребациле на леву обалу Босута.

Из рејона Нијемаца, 1. пролетерска и 5. козарачка бригада прешле су око подне у противнапад цравцем Нијемци—Комлетинци. До мрака"су~"из обе бригаде пребачена на десну обалу Босута четири батаљона, који су после огорчене борбе ослободили село Нијемце. У исто време, 5. српска бригада је продрла од Подграђа до Доњег Новог Села. Ноћу 3/4. јануара, 1. пролетерска бригада се повукла на леву обалу Босута, у Нијемце, и порушила мост преко Босута. а 5. к"3ара^а и 5. српска Пригада поселе су мостобран на десној обали Босута, код Подграђа. Леву обалу Боеута, од Нијемаца до шуме Дионице, поселе су 4, 31. и 21. српска бригада. На тој линији се фронт стабилизовао.

Према извештају штаба 21. дивизије од 6. јануара 1945. године, непријатељу су 3. јануара јединице дивизије нанеле ове губитке: 672 мртва и 942 рањена војника, уништено им је 6 тенкрва, а оштећено 1 тенк и 1 борна кола.

Губици 21. дивизије били су: погинуло 182. рањено 308, нестало 315, свега избачено из строја 805. бораца. Од наоружања изгубљено је: 15 противтенковских топова калибра 45 мм, од којих је 7 уништено, 18 минобацача, 16 митраљеза, 44 пушкомитраљеза,

[817] **Према изјави/ Срећка НиколиКаТ) политичког комесара пратеће чете 21. српске бригаде, он ј е из"Комлетинаца довео у рејон Ђелетоваца и пребацио преко Босута целу чету, 4 топа, 4 митраљеза и 4 минобацача 82 мм, а из чете му је погинуо само 1 борац и у Босуту се удавила једна запрега. За тај успех касније је похваљен.**

По изјави Марјана Станковића, командира пратеће чете 1. батаљона, он је чету довео са предњег положаја и пребацио преко Босута код Ђелетоваца, погинула су му 2 и рањена 4 борца, а изгубљен је 1 „шарац" и 1 минобацач 82 мм.

По изјави Николе Мандића, командира чете у 3. батаљону, он је своју чету пребацио газом преко Босута, код Ђелетоваца, без посебних проблема. Чета није имала друге губитке осим оних у борби са Немцима у Комлетинцима.

8 лаких пушкомитраљеза, 77 руских аутомата, 20 противтенковских пушака, 23 „шарца", 2 „фијата" и друго. Такође је изгубљено 3 камиона, 277 коња, 77 кола и разни други материјал и опрема.[618]

Према наређењу штаба 1. армије, 21. дивизија је 4. јануара 1945. године предала своје положаје на левој обали Босута 6. пролетерској дивизији и повукла се на простор Адашевци—Гибарац——Бачинци, да би се одморила и средила. У исто време. добила је задатак да са 11. дивизијом изради трећу одбрамбену линију од Дунава, западно од ШидаТ ДО ВосТта.[013]

Поступајући по наређењу штаба дивизије, 4. и 31. српска бригаде су истог дана предале положаје 3. бригади 1. пролетерске дивизије и пребациле се у Илинце. Из Ђелетоваца, где се прикупила главнина и где је преноћила, 21. српска бригада се пребацила у Товарник. У Бачинце су се пребацили 3. дивизион 21. артиљеријске бригаде и позадинске јединице. Једино је 5. српска бригада још остала на положају у рејону Подграђа. Артиљеријска бригада се и даље налазила на формирању у Сремској Митровици.

Сутрадан, 5. јануара, 4. и 31. српска бригада пребациле су се у Адашевце, 21. српска бригада у Гибарац, а штаб дивизије у Бачинце. Наредног дана, 5. српска бригада је предала положаје 4. бригади 6. пролетерске дивизије и пребацила се у Бачинце.

Од 6. до 13. јануара 21. дивизија се одмарала и сређивала у истом распореду.[бг0] Тада се приступило анализи узпока и последица изненадног непријатељског противнапада 3. јануара 1945. године.

У 21. српској бригади анализа рада штабова, дејства јединица и држања појединаца у борби 3. јануара почела је 6. јануара у Гибарцу. Анализе су вршене у четама, штабовима и батаљонима бригаде. За појединачно држање бораца и стареШина у најтежим ситуацијама борбе, са непријатељским тенковима и пешадијом, изнето је много примера храбрости и пожртвовања погинулих и живих бораца и старешина. Већина примедби односила се на рад штабова при обезбеђењу јединица, извиђању непријатеља и командовању у борби.

[618] *Зборник,* том I, књ. 18, док. бр. 5, 57. и 59. По забелешкама Владимира Дујића, на састанку дивизијског комитета, 7. јануара 1945. у Бачинцима, утврђени су ови губици бригада 3. јануара: 31. српска 238, 4. српска 204, 21. српска 193, 5. српска 68 и артиљеријски дивизион 28; свега 731 борац и старешина. Не види се да ли је реч само о погинулима или о избаченим из строја. Према истом извору, командант дивизије Милоје Милојевић изјавио је у анализи ових догађаја да му се чини да се „у извештајима бригада непријатељстш губини преувеличлпју. *а* наттти ублажују".

[8,0] *Зборник,* том" I, књ. 18. док. бр. 1. Истим наређењем. ради учвршћивања одбране, спречавања даљег продора непријатеља и припреме за офанзиву, штаб 1. армије је наредио дивизијама „да се најенергичније приступи изради фортификацијских утврђених одбрамбених линија по дубини".

[в20] Једино је, по наређењу штаба 1. армије, 9. јануара један батаљон 4. ерпске бригаде упућен у извиђање рејона Сремске Раче, а 11. јануара дивизија је почела утврђивање линије западно од Мале Вашице до западне периферије Шида, где је остала до 16. јануара 1945. године.

На састанку дивизијског комитета, 7. јануара у Бачинцима анализирани су узроци изненадног противнапада непријатеља и ток борбе јединица 21. дивизије 3. јануара. Црисуствовао му је и Мијалко Тодоровић Плави, политички комесар 1. армије. Комитет је формирао комисију и ставио јој у задатак да утврди узроке под којима је дошло до непријатељског изненађења и великих губитака у борби 3. јануара и да утврди појединачну одговорност за то.[621]

Комисија је од 7. до 10. јануара саслушала одговорне старешине у штабу дивизије и штабовима бригада. На састанку дивизијског комитета 10. јануара у Бачинцима она је саопштила, као закључак, да сматра да суглавни кривци за то што је непријатељ постигао изненађење и за неповољан развој борбе 3. јануара у окуци Босута штаб 21. дивизије и штаб 21. сопске боигаде. коју су иначе оценили као „најслабије место у дивизији". Речено је да су и остале бригаде у дивизији имале~доста слаоости и недостатака. Конкретнији докази горњих тврдњи се не износе. На основу утврђеног степена појединачне одговорности, комисија је предложила смењивање са дужности старешина чију је одговорност комисија тада утврђивала.[622]

У то време 21. дивизија је у свом саставу имала четири бригаде, а^требадо је да пређе на тројну фпрматгију. Све бригаде су у борбама до 3. јануара и тога дана претрпеле велике губитке. На основу горњег и налаза комисије одлучено је да се расформира 21. српска бригада и њеним борцима попуне остале Јединице у дивизији. ~

Од четири бригаде приближно истих квалитета и обавезе да се једна расформира, сувишно је постављати питање зашто је расформирана баш 21. српска бригада, јер је то могла бити и свака друга^ бригаЈда^ 21. дивизије.

Узроци који су довели до тога да непријатељ постигне изненађење и нанесе велике губитке 21. дивизији 3. јануара 1945. године у окуци реке Босута знатно су шири и дубљи него што је то непосредно после борби и догађаја 3. јануара у тако кратком року могло бити утврђено. Комисија није имала времена да то истражује. Њен задатак је био да предложи брзо решење, како би се дивизија што пре оспособила и наставила да извршава нове борбене задатке који су је очекивали.

***[21] Чланови комисије били су: Станоје Брајовић, заменик политичког комесара дивизије, Драгоман Радојчић, заменик политичког комесара 4. српске бригаде, Јован Крстић Мргуд, заменик политичког комесара 5. српске бригаде и Марјан Василић Маре. заменик политичког комесара артиљеријске бригаде. Интересантно је да у комисији није био ни један члан из 21. српске бригаде, а да је баш она расформирана.**

***[22] Комисија је предложила смењивање са дужности команданта, политичког комесара и начелника штаба дивизије. Смењени, цео штаб 21. српске бригаде и неке старешине штабова других бригада кажњени су и партијским казнама. За новог команданта дивизије постављен је Влада Бајић, за политичког комесара Мирко Јовановић, а за начелника штаба Миливоје Максимовић.**

У условима у којима се 3. јануара 1945. године нашла 21. српска бригада, односно 21. дивизија и свака друга бригада, односно дивизија прошла би углавном каоЈИ_оне.

Непријатељ је противнападом 3. јануара 1945. године постигао доста.

Он је, прво, успешно и прикривено концентрисао јаке снаге, прикупио довољно обавештајних података о 21. дивизији, а шире!-њем гласина и добрим маскирањем обезбедио тајност припрема противнапада што му је омогућило да постигне изненађење. У зору је напао и разбио недовољно јако и необезбеђено лево крило 21. дивизије. Ударна снага напада били су му тонкови за које је цела зона одбране дивизије била проходна, који су праћени јаким снагама пешадије. Они су савладали узастопни отпор јединица 21. дивизије и до 8.45 часова продрли 15 км у дубину њене одбране, до реке Босута у селу Нијемцима и нанели јој велике губитке. Избацили су јој из строја 731 борца и стардшину (око 25% укупног бројног стања), скоро сву артиљерију и велики број бригадних позадинских јединица. На тај начин непријатељ је постигао ограничен оперативни циљ, обезбедио је саобраћај на прузи Брчко—Оток и за свега десет часова борбе знатно поправио свој положај на том делу фронта.

Заменик политичког комесара 1. чете 4. батаљона 21. српске бригаде, Живота Камперелић, забележио је 4. јануара 1945. године у дневнику своје виђење о томе зашто је дошло до неуспеха и пораза „наше дивизије испред Отока".

„Прво, што *је наш положај испред Отока олако схваћен. Преувеличавана је деморализаг^ијаЈн^пргцатеља, што Је лабавило наш одбраШенитастем. Наши батаљони^мале снаге. дужали су положаје�- нис.у били нимало утврђени. То би било довољно* да је непријатељ *јуришао на нас као ми на њега. Али, он је јуришао са тенкорима испред себе. Ипак је највеће зло што је наш положај испред Отока олако схваћен. Кривица је и* до *наше слабо развијене оВавештајне службе ..."*

Били су то разлози који су 3. јануара допринели брзом продору Немаца кроз положај 21. дивизије, али не и једини. То су последице узрока који су много дубљи.

Битан утицај на догађаје од 3. јануара имала је замена јединица Црвене армије на том делу фронта са јединицама бутарске армије. Јединице бугарске армије биле су ниске борбене вредности — нису се одлучно бориле против Немаца. У њима су чак избили нереди због чега су морале бити повучене са сремског фронта. Тако је на сремском фронту остала само 1. армија НОВЈ, што је[1] развукло и разпелшто њене снаге. То је и разлог осетног проширења одбрамбене зоне 21. дивизије, која се налазила на левом крилу 1. армије. Она је бранила зону од реке Босута до регке Саве на чијој се левој обали налазила најближа левокрилна јединица. Та зона је била окг> 36 км ширине, од чега је било поседнуто само око 9 км

на десном крилу. Осталих 27 км, од положаја левокрилне 21. српске бригаде до реке Саве било је потпуно непоседнуто. До 16. децембра тај простор је контролисала 31. српска бригада, али се после његовог потапања сматрало да су то непроходне мочваре преко којих непријатељ не може прећи ни извршити противнапад. Када се вода до 20. децембра повукла а земљиште смрзло и преко њега пао снег земљиште је постало прохогтно за пешадију и тенкове. Штаб 21. дивизије је на то упозорио штаб 1. армије, а 5. српској бригади је 31. децембра наредио да из Доњег Новог Села, где се налазила на одмору са два батаљона контролише Боеутске шуме. Показало се да то није било довољно.[623]

Наша обавештајна служба у целини није била на висини задатка. Она не само да није открила припреме непријатеља за противнапад него је чак и насела немачкој обавештајној служби. Обавештајни официр 4. српске бригаде (Пушкарић) известио је на пример команданта бригаде и обавештајног официра дивизије да се немачка моторизација из Отока повукла и то на основу изјава „теренских радника". Обавештајни официр дивизије изјавио је пред комисијом о раду службе:

„Радио сам на томе да се цео апарат дивизије ангажује на обезђеђењу њене сигурности. Од обавегатајаца 4. бригаде добио сам погрешан извештај, да је моторизација непријатеља отишла из Отока за Винковце. Осећам одговорност што се овако десило, а да о томе обавештајна служба није знала. Мислим да сам требао да се више нађем на терену".

О повољним условима за рад обавештајне службе, Душан Каран, обавештајни официр у штабу 21. дивизије, кажес ""

„Ми смо често хватали „живи језик" непријатеља. Једном смо ухватили немачког инжињеријског мајора, који нам је дао важна обавештења. Веселин Перовић Трушо, заменик команданта 2. пролетерске бригаде, често нам је доводио „живи језик". Једном је ухваћеног немачког војника жзао и донео на леђима, а кад га је одрешио видео је да се овај угушио. Трушо се врати по другог, па то вече дотера тро]ицу.

Увече 2. јануара ми смо открили да Немци тенковима излазе на положаје и извештај о томе доставили гитабовима 21. дивизије и 1. армије".

[623] Јован Роган. политички комесар 21. српеке бригаде, изјавио је да је телефоном упозорио начелника штаба 21. дивизије на необезбеђен леви бок, а он му је одговорио: Кпмр^др^ ""Лгј то твоја дужност, већ наша". На састанку дивизијског комитета, 7. јануара. Роган се одлучно супротставио мишљењу да је 21. српска бригада изненађена, тврдњом да она није била обезбеђена, што је према њему основни разлог немачког изненађења и брзог успеха.

Према забелешкама Владимира Дујића, на расправи о догађајима од 3. јануара начелник штаба дивизије је изјавио „да се није довољно удубио у задатак дивизије после залеђивања земљишта и да у захтеву према штабу 1. армије није био категоричан да се ПТУМРКИ П^ПГТРР затвори".

Насупрот томе немачка обавештајна служба била је добро организована и врло ефикасна.[624]

Командовање и везе у 21. дивизији нису такође били на висини задатка. Основни услов за успешно командовање јединицама у борби јесте познавање непријатеља и постојање сталне и чврсте везе са сопственим јединицама. Штабови јединица које су биле у додиру са непријатељем, као ни штаб 21. дивизије, а ни штаб 1. армије нису прозрели ни открили намере непријатеља. Почетак непријатељског противнапада затекао је штаб дивизије у Нијемцима, а политичког комесара дивизије у Комлетинцима и у таквом распореду су остали за све време борбе тога дана. Командант дивизије је у 6.20 часова већ други пут тога јутра разговарао телефоном са штабом армије и тражио снаге за прихватање 21. дивизије, али његови захтеви нису одмах схваћени као хитни. Брже пристизање тражених снага могло је обезбедити благовремено прихватање снага дивизије, успоравање немачког продора, успостављање мостобрана на десној обали Босута и повољнију ситуацију у зони одбране 21. дивизије. Око осам часова веза штаба дивизије са потчињеним јединицама била је прекинута, а веза између јединица у непосредном додиру са непријатељем и политичког комесара 21. дивизије у Комлетинцима прекинута је ускоро после почетка противнапада. Политички комесар дивизије није могао у Комлетинцима заменити цео оперативни штаб дивизије. Чињеница је да штабови бригада нису непријатељеву артиљеријску припрему схватили као почетак противнапада већих размера, па нису одмах наредили јединицама да поседну положаје у рејону Комлетинаца. Јединице, углавном батаљони, су појединачно ступали у борбу, па су брзо потискиване, једне ка северу, друге ка југу. Ни наређени противнапад у чело и леви бок непријатељског клина који се пробијао у дубину није једновремено и успешно извршен. Организованија одбрана у повлачењу почела је тек пошто је непријатељ заузео Комлетинце и Нијемце.[625]

«[24] По изјави Душана Карана, Немци су од ослобођења Комлетинаца до 3. јануара имали у селу радио-станицу која им је слала обавештајне извештаје о 21. дивизији.

По изјави Раденка Јовановића Раденца, Немци су у рејон Комлетинаца убацили три пбдпрп^пјтта. који су извештаје достављали по дрешраним псима, од којих је један убијен на линији додира, па су откривени и похватани.

По изјави Стевана Адамовића, команданта 4. српске бригаде, на њега је 3. јануаоа УЈУТРУ отворила. **ВАЗШ** ЈШпа "баирттт-јаца на ивлазу из Комлетинаца. Ту групу су Немци оставили приликом повлачења, а непријатељски елементи у селу су их чували.

По изјави Петра Пепе Родића он~ је рањен 3. јануара на периферији Комлетинаца ватром из немачког тенка, који се од повлачења Немаца до тог момента налазио дрикрићрн испод п.ттагта сена V том" селу.

[825] Према забелешкама Владимира Дујића, командант дивизије је изјавио да је распоред јединица дивизије био правилан, и да је непријатељ напао правцем којим је штаб дивизије и очекивао напад. Он је лично остао у Нијемцима да би одржавао везу са штабом армије и боље утицао на ток догађаја, а политичког комесара, који се затекао у Комлетинцима, сматрао је способним да руководи операцијом.

Утврђивање положаја 21. дивизије било је недовољно. Изграђени положаји могли су послужити као ослонац јединицама за напад, али нису били развијени ни изграђени за упорну одбрану. До 26. децембра 1944. јединице су са тих положаја јуришале на непријатеља и рачунале са настављањем офанзиве, а онда је наступио предах. Задржавање на тим положајима сматрало се привременим, па они нису ни нарочито дорађивани. Положаји јединица у непосредном додиру са непријатељем били су мале дубине. Ровови који су освојени од непријатеља били су прилагођени да буду ослонац за јурише, а не за одбрану. Дубина ископа била је мала, до нивоа подземних вода. Уздигнутије и оцедитије земљиште и насељена места био је посео и утврдио непријатељ. Јединице 21. дивизије задржаване су испред њих на нижем, отвореном и откривеном земљишту, где је био и висок ниво подземних вода. Зато су ровови и заклони морали да се плитко укопају. Чак и тада ровови без воде били су реткост.

Положаји по дубини нису били уређени. Чак ни бригадне резерве у Комлетинцима нису их биле изградиле и уредиле, у потребном обиму да би им били сигуран ослонац. Кад је непријатељ 3. јануара заузео положај испред себе, пред њим се више није нашао ни један утврђени положај на којем би му могао бити пружен јачи, организованији и дужи отпор.

Јединице 21. дивизије биле су и исцрпљене дуготрајним и тешким борбама, које су до тада водиле, и у којима су претрпеле доста велике губитке. Дивизија је уведена у борбу 1. новембра 1944. године, после ослобођења Сремске Митровице, и од тада је водила борбе без смене. За то време стално је нападала и продрла око 60 км на запад без сопствене артиљерије. Стални јуриши на утврђене непријатељске положаје довели су до великих губитака, а у време највећих губитака нису дали никакве резултате. Према дневнику Животе Камперелића, заменика политичког комесара 1. чете 4. батаљона 21. српске бригаде, 4. батаљон је почео нападе на Оток 22. децембра са око 70 бораца у свакој чети, а завршио јих је 26. денембра са по двадесетак бораца у тим четама. Слично Јстање је било и у другим батаљонима. Јединице су попуњаване, али \младим, неискусним и недовољно обученим борцима, што је учи-ı јнило да губици буду већи.

На борбену готовост јединица 21. дивизије негативно је утицао и моменат и начин преоружавања, тј. замене њеног наоружања различитог порекла једнообразним совјетским наоружањем. У извештају штаба 21. дивизије од 6. јануара 1945. године пише:

„Напомиње се да је већи део материјала остао код погинулих другова, као и у коморама које су пресечепе на путу Нијемци——Комлетинци, а код којих је било пемачко наоружање без муниције, као и извес.та.н брпј ***рускпг. иапружања*** *које с.у јединице пуимиле 2. ов. м. увече и њш нису све биле разделиле, као и оружје које је као неисправно повучено у коморе".*[628]

[628] *Зборник,* том I, књ. 18, док. бр. 5.

Да је начин на који је вршено преоружавање јединица 21. дивизије бишно умањио њихову борбену готовост види се и из саме чињенице да се оно спроводило у бригадама које су се налазиле у борбеном додиру са непријатељем. О расправи о томе на састанку дивизијског комитета 7. јануара 1945. године у Бачинцима, Владимир Дујић је записао у своју бележницу:

„21. бригада била је дезорганизована и није била способна за борбу. Људство није могло да употцеби руско оружје због немања довољно времена за обуку".

Према истом извору начелник штаба дивизије је тада изјавио:

„Муниција и оружје послати су уочи самог напада иа Комлетинце". — " '^

О томе сведочи и командир чете 3. батаљона 21. српске бригаде Никола Мандић, кад каже: „Уочи напада 2. јануара, добијено је комп.ттртно руско наоружање. које је увече подељено, а није било ни очишћено од конзервације". То потврђује и Никола Ковачић, заменик политичког комесара батаљона у 31. српској бригади који каже: „2. јануара 1945. године, уочи немачког напада, добили смо ново, конзервирано руско наоружање, које су Немци сутрадан запленили".

Физичка и психичка напрегнутост бораца и старешина у свакодневним двомесечним борбама и нападима на утврђене непријатељске положаје преко раскаљаног, а касније смрзнутог сремског земљишта, по снегу, ветру и хладноћи, боравак у влажним и непокривеним рововима у дотрајалој одећи и обући, и поред добре исхране, исцрпило је борце и јединице. Здравље бораца је почело да попушта. Оболевали су од поехлатта прпмрзавања ЈТ премооа. што је негативно утицало на борбену готовост.

И поред свих тих недаћа истина је да су борци 21. српске бригаде стојички и храбро подносили сва ратне тешкоће, јуначки се борили и гинули, без колебања и страха. Ни тешки услови борбе, ни велики број погинулих другова, ни свакодневно гледање смрти у очи нису могли сломити њихов високи морал ни одлучност да се боре за ослобођење до победе или погибије. И у борби 3. јануара, када је непријатељ нанео тешке губитке 21. дивизији и одбацио је 15 км уназад, они су учинили све што су могли да се супротставе непријатељу и зауставе његов напад. Борили су се док су имали снаге.

Исто тако у закључку се може елободно рећи да до расформирања 21. српоке бригаде после немачког противнапада 3. јануара 1945. године није дошло због њене одговорности за оно што се догодило у време непријатељевог противнапада, јер се узроци тим догађајима налазе изван 21. српске бригаде.

Ујутру, 13. јануара 1945. године, у соемском селу Гибарац, 21. српска бригада је расформирана. Њени борци и старешине по-

пунили су проређене редове 4, 5. и 31. српске бригаде, приштапске и позадинске јединице"~21. дивизије. У састав 31. српске бригаде ушао је комплетан 4. батаљон.

Тако се борбени пут 2. шумадијеке, односно 21. српске бригаде завршио пре завршетка рата. Бригада је сагорела у тешким борбама за слободу на срамском фронту у саставу 21. дивизије. Њени борци и старешине наставили су борбене традиције своје бригаде до потпуног ослобођења наше земље.

За заелуге стечене у рату Друга шумадијска, преименована 21. српска бригада одликована је Орденом заслуга за народ са златном звездом.[627] Из њеног сасгава три борца су добили Орден народног хероја: Иван Стефановић Срба, Бранко Ковачевић (Жика Морнар) и ЈБубомир Ивковић Шуца.

Указ Председника Републике СФРЈ бр. 176/61.